

Легенди рідного краю

Віктор Стус

Вольному — воля

Повість-версія
про пригоди Тараса Шевченка на Миргородщині
восени 1845 року

Видавництво _____
2017 рік

УДК
ББК

С

Віктор Стус
С Вольному – воля

ISBN

УДК

ББК

Життя знаменитостей завжди викликає значний інтерес у людей – по них вони звіряють свої дії та вчинки, на них рівняються, з них беруть приклад. Постать видатного українського поета і художника Тараса Григоровича Шевченка у цьому ряду займає особливе місце. Хоч про нього багато написано, його твори детально досліджені, однак і прогалин ще немало.

Зокрема, недостатньо інформації про перебування Тараса Шевченка у Миргороді. Тож автор у своїй повісті намагається заповнити той провіт власною версією. Користуючись напрацюваннями дослідників та напруживши уяву, прагне засобами художнього відображення розповісти про той складний період, що став одним з найплідніших у багатогранній творчості митця. І спонукала Тараса до цього, як повелося, любов – глибока, всеохоплююча і, на жаль, нерозділена.

Книга розрахована на широке коло читачів, зокрема старшокласників загальноосвітніх шкіл.

ISBN

Передмова

«На цьому місці стояла хата, в якій під час перебування в Миргороді у 1845, 1846 та 1859 роках зупинявся великий український поет Тарас Шевченко (1814 – 1861). Меморіальна дошка встановлена патріотичною громадою міста Миргорода до 200- річчя від дня народження Великого Кобзаря». Такий напис під портретом ще молодого Тараса Шевченка вибито на гранітній плиті, прикріпленій на стіні одного із сучасних приватних будинків на початку вулиці, що теж носить ім'я поета і тягнеться аж до річки Хорол. Колись цей, нині забудований мікрорайон, носив назву Відмедівка. А навпроти на перехресті з центральною вулицею імені Миколи Гоголя біліє високий пам'ятник нашому геніальному поету і художнику на кам'яній плиті, біля підніжжя якої невеличка клумба квітів.

Цей меморіальний комплекс привертає увагу всіх, хто приїжджає в Миргород дорогою з боку міста Лубни, якою восени 1845 року прибув і Тарас Шевченко.

Варто зазначити, місцеві краєзнавці доклали чимало зусиль, щоб по крихті зібрати досить розпорошені свідчення про відвідини Тарасом Шевченком легендарного Миргороду, нині популярного українського курорту. Їхньою інформацією, за яку дуже вдячний, я й користувався при написанні повісті. Проте, як мовиться, багато «білих плям» у цій історії. Про деякі події залишилися лише натяки. Тому мені довелося децю додумувати, складати свою версію. Тим більше, що повість як художній жанр вимагала сюжету інтригуючого. Втім, більшість персонажів твору – реальні особи, з якими стрічався Тарас у Миргороді та інших населених пунктах Полтавщини, навіть власник заїжджого двору, де мешкав поет.

Пишучи повість, я ставив перед собою завдання зобразити Тараса Шевченка не як «канонізовану» постать, а звичайну, проте геніальну людину з її думками, переживаннями, клопатами, симпатіями. Заодно показати глибину його світогляду та почуттів, причини, що спонукали до написання тих чи інших творів. А в них, як відомо, все розмаїття життя українського народу, важкого, закріпаченого, одуреного, обікраденого чужою та власною

так званою «елітою». Якщо придивитися, то багато в чому тодішнє буття українців схоже на сучасне. Ті ж проблеми нерівності, визиску, корупції. Саме тому його твори актуальні й зараз, вони навіть через століття – своєрідне відбиття сьгоднішніх злободенних суспільних та політичних процесів.

Чимало його поезій цитую. І це теж роблю зумисно, аби нагадати сучасникам твори Шевченка та переконати, наскільки він був далекоглядний, як безкомпромісно боровся за кращу долю свого народу і України в цілому – за визволення з–під національного і соціального гніту. Недарма його називають українським Пророком.

Сподіваюсь, ця книга допомагатиме старшокласникам глибше зрозуміти як творчість Тараса Шевченка, так і його страдницький шлях. І на його прикладі вчитися, як самовіддано любити свою Батьківщину.

З повагою автор.

1

Цілісіньку дорогу від Лубен до Миргорода візник майже не розмовляв, дрімаючи на передку. Коні, зрідка фиркаючи, бігли підтюпцем рівною, просохлою після недавніх дощів дорозі. Тільки інколи, коли колеса брички втрапляли у вибоїну, вириту потоками, бричка гицала, візник здригався, хапався за шапку, аби не впала на землю, і стиха вибачався:

– Ну, такі невдалі ці коні – не бачать дороги. Та я вас... – розмахувався батогом, проте не бив, а тільки зі свистом махав над ними – щоб слухалися.

Тарас Шевченко, трясучись на бричці іще з двома попутниками, прикривши ноги рядниною, поблажливо усміхався на ті оклики. Звісно – коні не винні. А дороги з рівчаками та баюрами – так вони такі по всій імперії. Бо хто про них поклопочеться. Багатії живуть у великих містах – там бруківка. А біднота... Вона звикла на землі жити – така її доля... Так, певно, міркували імперці. І знову наvertsаються ті самі думки, що виклав у поемі «Сон»: «У всякого своя доля і свій шлях широкий, той мурує, той руйнує»... Ох ці думи... «думи мої, думи мої, лихо мені з вами»... Такі настирливі – спасу від них немає. Лізуть і лізуть у голову. Та таке часом витворюють...

Аби відігнати оце непрошене наслання, Тарас, спроквола роззираючись довкола, почав любоватися полтавськими краєвидами – у жовтні, коли багряниться листя, гаї стають чарівними, манливими, задушевними. Ген– ген аж до блакитного небокраю золотяться переліски і просто вбирають у себе очі. Справді, їх ніби хто золотом обсіпав. Він не лише опише, а й намалює цю неповторну українську красу. Для цього й мандрує Україною. Тим більше, що йому замовлення надійшло від предводителя дворянства Миргородського повіту Володимира Зеленського та графа О'Рурка. Просять підготувати альбом офортів під назвою «Живописна Україна». І він підготує. Обов'язково! Бо це тема, у якій може розкритися його талант художника. Він мріяв про це. На його думку, то був би добрий дарунок землякам. Ні, не тим ситим та гонористим, а простому люду. Для нащадків оцих українців, що потрапили у кріпацтво, як миші у пастку. Але колись же вони вирвуться з того ярма...

Таки перебування в маєтку поміщика Олександра Лук'яновича у Мар'янському сприяло знайомству Шевченка з багатьма місцевими панками та чиновниками. Якось той запросив пожити у своїх хоробах та намалювати членів сім'ї. Тарас погодився. Бо ж треба, окрім усього, відпочити від петербурзької маїти та й заробити хоч якісь кошти на прожиття. Поміщик ставився до Тараса поблажливо, інколи навіть брав на полювання та рибалку, хоч з кріпаками був різкий, почасти навіть немилосердний. Тут же він познайомився із Павлом Шершевицьким – чиновником Миргородського повіту. Захоплений поетичними творами Шевченка, Павло запрошував до Миргороду. Тарас обіцяв при нагоді завітати. І ось він, сповнений мрій та надій, їде до цього давнього козацького містечка...

Тарас любувався картинами, що малювала перед його очима природа. І знову мимохіть пригадалися рядки, хоч і не осінні, зате не менш теплі, зворушливі (комедія «Сон», 8 липня 1844 року):

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,

Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все– то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

І тут же, проїжджаючи селом, він помітив на вулиці двох підлітків у обірваних сорочках, босоніж, з хворостинами в руках – пасли гусят на вигоні. Хлоп'яки пильно вдивлялися у бричку, що поскрипувала мимо них. А тоді один закотив до ліктя рукав рваної сорочки, завзято насварився навздогін кулачком, ще й пожбурих грудкою. Тарас зрозумів, то був дитячий протест проти несправедливості: мовляв, ви, панки, розкатуєте по світах, а нам зась, замість грамоти треба гусят, кіз та корів пасти, і краю тому немає.

Гай-гай, колись і він такий був – малий бунтар. Та й нині, після викупу з кріпацтва, таким і залишився. Йому боліли біди простого люду... І знов ударили вистраждані слова: «Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш, латану свитину з каліки знімають» (Комедія «Сон»).

Тарас вирішив не ятрити душу, не хотів себе налаштувати на негатив. Бо тоді доведеться писати офорти не про живописну, а про нещасну Україну. А панам це дуже не сподобається.

Під час короткої зупинки у придорожньому хуторі біля глибокої криниці з журавлем подорожники посмакували холодною водицею. І за кілька хвилин бричка покотилася далі безкраїми полями поміж байраків. Погойдуючись, Тарас стулив повіки, хотів задрімати, та де там... В уяві чітко постала кирилівська красуня Тодося Кошиць, донька місцевого священника Григорія. От запала в душу, заповонила мозок. Що б не робив – а вона поряд. Ненароком познайомився з тією красунею. А було так...

...Після викупу з кріпацтва він мріяв поїхати у рідні краї, чекав нагоди, коли можна здійснити таку подорож. Добирався,

як кажуть, на перекладних. І от він у Кирилівці. Під вечір, втомлений, проте з сяючими карими очима, у дорожньому каптану та з невеличкою рудою валізою, крокував рідною вулицею поміж тинів, зарослих квітучими мальвами та кущами червоної калини. Земляки, які траплялися на вулиці, радо стрічали, якийсь час плелися за ним, розпитуючи про все, кому що на думку спаде, а потім під високою тополею, під якою він спинився – вона так виструнчилася за роки його відсутності – обступили і засипали запитаннями:

– Тарасе, це ти чи твій двійник? – спитав молодик, може трохи старший від Тараса, зсутулений, згорблений тяжкою працею, знімаючи старого бриля, просякнутого потом, і розправляючи густі чорні вуса. Шевченко його не впізнавав.

– Хіба не схожий? – подав йому руку Тарас, як давньому другові.

Молодик, трохи розгублений, на крок відсторонився і, хитрувато мружачись, мовив:

– Ні, Тарасе, це не ти. Очі твої, усмішка твоя, голос твій. А от не ти – і все. Бачу, роздобрів, запанів...

На нього хтось шикнув і він затнувся.

– Браття, та я це! Я! Ваш кирилівський Тарас! Хіба забули? Ми ж тут разом росли. І корів пасли, і вулицями гасали. І на панщину ходили, – виправдовувався Тарас і почувався ніяково, збентежено у гурті рідних йому людей.

Молодик раптом притягнув Тараса до себе, міцно обійняв і крекнув:

– Вибач. Просто мені захотілося пересвідчитися, що ти наш, селянин по крові й по духу. Ми раді тебе бачити. Пилип я. Згадав?

– Тарасе, не звертай увагу на цього мужлана – без шпичака він і привітатися не може, – простягнув порепану долоню кремезний дід з рогатиною в іншій руці. – Читали тут нам бурсаки твої вірші. Ох як вони за душу беруть! Особливо «Гайдамаки». Так і кличуть за вила взятися, – потряс рогатиною.

– Дядьку, ви балакайте, та не забалакуйтеся. Бо, чого доброго, панові донесуть – він на вас ту рогатину поб'є, – докинув хтось із гурту.

– Та годі вам сперечатися, – обізвалася метка молодиця у старенькій сорочці з вишитими рукавами. Поправивши білий

платок, туго пов'язаний навколо голови та шиї, вона, вдивляючись у очі Шевченка, тихо попросила: – Тарасе наш любий, ти якось знайди час та почитай нам, жінкам, свою «Катерину», «Причинну» та «Утоплену». Там наша нещасна жіноча доля, що дуже схожа на долю всієї України. Почитаєш?

Тарасу нічого не залишалось, як пообіцяти.

– Я завжди готовий зустрітись, земляки ви мої дорогі, – обіцяв розчулений Тарас, торкаючись рук своїх земляків.

– От і добре! – радо задзвеніла молодиця. – У неділю, коли не треба йти на панщину, після церкви, по обіді ми й зберемося на улиці – на призьбі Уляниної хати. Правда, дівоньки? Та й чоловіки прийдуть. Чекатимемо на тебе, земляче. А я піду – треба корівку попорати.

...І зібралися земляки. Жінки та дівчата хотіли виглядати привабливо – зодягнули старенькі вишиванки, ношені ще матерями, у квітчастих платках та косинках. Чоловіки теж не в нових, проте добре випрасуваних сорочках, штанях та потертих темних шапках. Тарас читав свої твори натхненно, з великим задоволенням, часом відступав від текстів і тлумачив якісь події чи факти. Жіноцтво, слухаючи, витирало заплакані очі, чоловіки ганяли жовна та нишком стискали кулаки. Видно, боляче чути про своє ж таки вбоге, безправне буття. А старий дідуган, колись і він гайдамакував, опершись на корявий костур, почекав, доки жінки наплачуться, а чоловіки важко назітхаються, прошепелявив:

– Тарасе, ти все правильно кажеш – немає просвітку від такого життя. От про Чигирин пишеш... Проспав той Чигирин разом з гетьманами та старшиною всю Україну... Проспав! Профукав! Продав! То нехай і далі спить, «повитий жидовою»? (Мається на увазі вірш «Чигирине, Чигирине», написаний у Москві 19 лютого 1844 року – авт.). Щось ти недоговорюєш, козаче. А чи не пора вже проснутися нашому Чигирину? Та погнати оту нечисть з України? Якщо упиратиметься, то втопити у Дніпрі чи в Чорному морі к лихій годині?

Всі насторожено затихли, чекаючи на пораду свого іменитого земляка. Тарас відчув ті палкі погляди десятків невірних, змучених, одурених людей. Відчув, як їхні настрої, наче невидимий бурхливий потік, всотуються в його тіло, рвуть душу, тиснуть на мозок. І він сказав те, про що не раз думав, але

до цих пір не висловлював на папері (про це напише пізніше у своєму «Заповіті»):

– «Повставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте!» – сказав і подумав, що обов'язково цей клич колись висловить у своїх віршах. Бо вже мало критикувати владу, протестувати та обливатися слізьми, потрібно діяти – брати в руки сокиру та шаблю, виходити на майдани та вулиці і чавити отих паразитів ненаситних.

У повітрі запанувала тиша – така, ніби тут, біля хати, нікого не було. Люди застигли, наче боялися почути той Тарасів заклик. Деякі боялися глянути в очі сусідів, ніби то їх провина, що неправда панує у світі. Невидима напрута огорнула гурт в передчутті чогось – чого?

– Ти правильно, сину, сказав, – обізвався колишній гайдамака, сердито погупавши костуром об землю. – Бо пани та жиди не розуміють доброго слова. Терзають українців, як ненажерливі сіроманці. Пора народу не скніти, а просипатися і показати свою силу та мужність! Пора! Розбити ярма! А ще краще одягнути їх на панів та й змусити поля орати!

– Розмірявся ти, діду, – сказав молодик, все той же Пилип у заношеному солом'яному брилі. – А хто візьме в руки шаблю та пістоль і піде на пана чи жида?

– Сподіваюсь, такі, як ти, – твердо мовив дід.

– Е, ні, діду. У мене дружина, діти, – відповів Пилип. – Хто їх нагодує та виростить? Помруть з голоду.

– Ні то й ні, – буркнув дід. – Тоді не тільки ти, а й твої діти будуть рабами– кріпаками. Звикли, щоб хтось вам волю приніс на тарілці. Якщо самі не здобудете, у ярмі й пропадете, ніхто про вас і не згадає. І Україна зникне, щезне.

Дід повагом підвівся, ступив кілька кроків, збираючись залишити гурт, та потім обернувся і прорік:

– Послухайте, що Тарас каже. Та подумайте на дозвіллі. Не забувайте й тоді, коли по ваших спинах канчуки гулятимуть, – та й пішов старий гайдамака, шкутильгаючи на ногу.

Наближався вечір. Сонце, готуючись до сну, вже розстеляло над обрієм пухнасту перину із червонястих хмар. Селяни почали розходитися. Дякували Тарасові за вірші. І, сповнені роздумів, похнюплено босоніж брели порохнявою вулицею поміж сірих тинів та райдужних мальв до своїх хат під дахами з почорнілою від часу соломою та очеретами. Потрібно

було ще до темряви попорати таку-сяку худобину та птицю – вони їхні годувальники.

Тільки Пилип залишився біля Тараса. Спохмурнілий, він, подаючи на прощання безвольну руку, мовив:

– Я згодний з тобою. Пора боротися. Але ж, повторююсь, у мене дружина, діти... Вибач, – і, віддаляючись, винувато зиркнувши з-під солом'яного бриля, помахав рукою. – Вибач ще раз...

А Тарас подумав: «І в цього хата скраю. І в десятків інших. Сплять, як той Чигирин. А треба ж будити. Давно пора».

Залишившись наодинці, Тарас подався до двору брата Микити, що за сотню сажнів від цієї тополі. Пильно вдивлявся у кожную оселю – і в голові стугоніли думи: аж страх погано у цім хорошому селі... повсихали сади зелені... погнили біленькі хати, повалились... стави бур'яном поросли... чорніше чорної землі блукають люди... і знову німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть... так скрізь у всій славній Україні – людей у ярма запрягли пани лукаві...

Проходячи мимо храму, біля воріт ледве не зіткнувся з сільським батюшкою, отцем Григорієм Кошицем, огрядним, кремезним, з випуклим животом під чорною рясою. Той саме на два навісні замки зачиняв дерев'яні ворота.

– Яка зустріч! – радісно вигукнув піп, вітаючись. – Знайомий з твоїми поемами. Молодець. Гарно пишеш. Душевно. І головне – правдиво. А чому до церкви не заходиш?

– Не встиг, – зніяковів Тарас.

– Е-е, негоже. Спочатку треба до Бога, а потім до людей, – з перших хвилин зустрічі почав напучувати отець Григорій. – Без Бога – ні до порога. Сам знаєш. А ми, раби Божі, маємо коритися та молитися за гріхи наші, шанувати царя– батюшку. Бач, який він добрий та милосердний – дозволив тебе з кріпаків визволити, освіту тобі дав. Так що ти йому до домовини маєш бути вдячним.

Тарас тільки ввічливо кивав. А що він міг сказати цьому попові? Що він, Тарас Шевченко, не раб? Що з тих пір, як петербурзькі митці викупили його з кріпацтва, він вільна людина? Так про це отець і сам знає. Проте нагадує, що він таки раб. А може у його словах доля істини? Бо ж скільки ще земляків– українців по всіх усядах мовчки скніє у рабстві – не

порахувати. Отака вона «милість» царська... Тарас хотів було пополемізувати з попом, та той запропонував:

– А приходь до моєї оселі, земляче, там і погомонимо про все на світі. Познайомишся з моїм сином та донькою. Розкажеш, як там Сакт– Петербург поживає. Бо ми тут заниділи у цій сільській глушині. Не забудь, де я мешкаю.

– Гаразд, прийду, – пообіцяв Тарас.

– От завтра в неділю після служби, десь отак по обіді й завітай. Моє жіноцтво, а особливо Феодосія, з задоволенням послухають мудрі речі. Вони в захваті від твоїх віршів, – і простягнув руку для поцілунку.

Тарас пригубив – так велить звичай, а не бажання.

І прийшов. У брунатному фракю – єдиній пристойній одежині, яку йому подарували петербурзькі друзі, поверх білої сорочки, у недбало пов'язаній темно– синій краватці. Раз– пораз він порухом голови стріпував в'юнкий чорний чуб, аби не спадав на високе чоло. Цегляний дім отця Григорія, вкритий рудою черепицею, до половини вилискував білими стінами за добротним фарбованим зеленим парканом, відбивав ясне вересневе сонячне світло. Коли біля воріт загавкав дорідний пес, з ганку, торкаючись руками високих мальв, двором швиденько підбігла дівчина у вишиванці, з кількома разками коралів на тонкій шиї, з довгою русявою косою, у якій голубіла яскрава стрічка, у червоних саф'янових чобітках. Цикнула на собаку – той слухняно завиляв хвостом і повернув до будки. А дівчина... Та сама, яку він бачив два роки тому у цьому ж дворі, розквітла – справжня рожева мальва. На щічках полум'янів рум'янець, великі блакитні очі, мов небесні краплини, світилися приязню.

– Я вже давно чекаю на вас, пане, – у голосі щира радість. – Не хотіла, щоб на вас Бровко лайнувся. – Заходьте, пане.

Тарас зачаровано дивився на цю красуню. Така достойна бути на полотні – як уособлення України. Він спочатку навіть не знайшовся, що сказати. Та за мить оговтався і простягнув дівчині пучечок осінніх польових квітів, що зірвав, простуючи левадою, злегка вклонився і заусміхався весело:

– Та не пан я, Тодосю. І ніколи ним не буду. Так що не називай, будь ласка, мене паном. Бо мене від цього слова всього пересмикує та коробить.

– Е– е, земляче, це ти намарне цураєшся панства. Бути заможним значно краще і почесніше, аніж кріпаком чи наймитом, – почувся від порогу зичний бас отця Григорія, теж одягненого у розкішну вишиванку, поверх якої вилискував на сонці золотистий хрест, торкаючись широкого червоного паска, на його голові скособочилася легка сіра шапка. Він правицею розправляв густу сивіючу борідку, а рудими очима прискіпливо приглядався до Тарасового фракту та стоптаних чобіт. – Правду я кажу, Ксеніє Прокопівно? – сподіваючись на підтримку своїх слів, зиркнув позад себе на огрядну попадю, теж у вишиванці з дрібними квіточками на широких рукавах і з великими червоними макама на пишних грудях.

– Еге ж, господарю. Еге ж, – відізвалася попадя. – На все Божа воля. А він благий до поштивих та слухняних вірян.

– Так що ти, дочко, – звернувся до Феодосії, хоча слова більше стосувалися Тараса, – запам'ятай цю велику істину. Все від Бога – і талант, і достаток, і влада, і щастя, і панство.

– Як з цим не погодитися? – обізався Тарас. – Тільки не вірю, що Бог створив одних багатіями, а інших кріпаками. То діяння не Боже, а людське. Панота та жиди без сорому і сумління запрягла у ярма покірних і сумлінних – та й поганяє, наче худобу, останню сорочку ледь не з шкурою знімає. Я сотні разів на собі переконаувався, що означає бути підневільним і безправним. На жаль, Бог усе те бачить, та чомусь не хоче покарати грабіжників.

– О-о, бачу перед собою бунтаря. Порушуєш заповіді Божі, Тарасе. Я гадав, що ти тільки у своїх віршах такий відчайдушний, а виявляється, й у житті. Та не будемо про політику, – і подав м'яку невироблену руку не для поцілунку, як завше, а для потиску. Потім знову звернувся до попаді: – Прокопівно, а служниця вже накрила нам столик під навісом?

– Аякже, господарю, – дружина висунула голову у квітчастому платку з– поза спини батюшки і вклонилася Тарасу. – Так що милості прошу.

Він теж відповів поштивим поклоном.

– Ходімо, земляче, – сказав господар і перший гордовито подався під навіс, несучи дорідний попівський живіт, на якому туди– сюди совався хрест.

Там на довгому столі яких тільки наїдків не було – смажена риба, тушкована свининка, овочеві салати, пироги,

вареники, печена картопля. Поряд казан із запашним борщем та чималий горщик з кашею.

– От і потрапезуємо після благих трудів наших усім, що Бог послав. Слава Ісусу! – крекнув отець Григорій, вмощуючись на добротний широкий стілець та розмашисто хрестячись. А тоді поволі зняв шапку, поклав поряд на тумбу, вивчаюче уставився в Тараса і спитав: – То може по єдиній чарчині? За зустріч? Га? Коли ще у мене буде нагода хильнути з самим Тарасом Григоровичем Шевченком? А так буде що й онукам розповісти.

Тарасові нічого не залишалося, як погодитися. Хоч у словах Кошиця бриніла насмішкватість. Напевне пам'ятав, як Тарас ще підлітком наймався до нього корівок пасти. Тарас тільки завважив ніяково:

– Та не величайте мене, ніби пана. Краще називайте по-нашому, по селянському – Тарасом. Він упіймав на собі якийсь дивний, наче заворожений, погляд Тодосі, що сиділа навпроти. Вона ледь помітно усміхнулася кутиками пухких рожевих устеньок і опустила очі.

– Прокопівно, ану подай чарки та келихи. За здоров'я та творчі успіхи нашого дорогого гостя вип'ємо.

Ксенія Прокопівна відхилила дверцята тумби і проворно поставила на стіл спочатку синю кварту горілки, а потім скляні чарки та порцелянові келихи. Отець Григорій спритно набулькав у них напій. Випили.

– Ну, як тобі наша оковита? Бере за душу? – спитав піп.

– Та не бере, а б'є по мізках. Ох і кріпка! – часто блимаючи зволоженими очима, відказав Тарас.

– Ого– го, уміє мій дячок аквавиту гнати. Майстер! – засміявся піп. – Ти закушуй, закушуй.

Не встиг Тарас і відповісти, як Тодося наповнила його таріль овочами та вже нарізаними шматочками м'яся.

Закусили.

– Ну, як тобі свининка? – спитав піп.

– Дякую. Смачна, – неохоче відповів Тарас.

– Та рибку, рибку бери. З нашої річки Вільшанки. Коли ще спробуєш? Її мені прихожанин приніс в подяку за те, що я охрестив його сина.

Тодося після його слів почервоніла, їй стало незручно за хвальковитого батька. Попада ж гордовито заусміхалася,

задерши носа, її рум'яне щокасте обличчя наче промовляло: бач, як нас шанують... Тарас промовчав.

– То, може, ще по єдиній? До борщу? – і знову наповнив чарки.

Вихилили й цю. Запрацювали ложками.

– Як тобі наш борщик? – спита піп.

– Наваристий, – тихо мовив Тарас.

– То творіння сусідки, баби Горпини. Я щоразу під час служби поминаю її покійних матір, батька та братів. За це вона з радістю допомагає Прокопівні та Феодосії готувати страви, – піп завзято спорожнив миску, вдоволено пошкріб черево під хрестом.

Тарас знову поглянув на Тодосю. Вона ще нижче опустила голову, ховала розпашіле личко від очей гостя. Звісно, не пила, а лише куштувала узвар, ледь торкаючись устами келиха. А отець Григорій, ніби не помічаючи, прорік урочисто, як у храмі:

– Бог любить трійцю – тож можна ще по єдиній, – і, ні в кого не питаючи, знову наповнив чарки.

Випили. Закусили. Тарас відчув – хміль ударила в голову. Він зрозумів, що годі бавитися горілкою. Навіть, подумав, що отець Григорій зумисно хоче його підпоїти, а може й виставити на посміховисько. Скажімо, перед Тодосею, що майже не торкнулася страв. Вона сиділа, як принишкла ластівочка, що потрапила в сильце. Зате Ксенія Прокопівна уже дісталася до вареників та сметани. І, зиркнувши на чоловіка, нишком під столом ступнею торкнулася його ноги, мовляв, не забувай наливати...

Піп розгладив п'ятірнею бороду, не звертаючи уваги на її знаки, підняв вказівний палець до неба і сказав урочисто, як у церкві:

– А тепер можна й вірші послухати нашого талановитого земляка. Тарасе, почитай щось, аби душа отримала блаженство.

– Почитайте, – прошепотіла й Тодося і бризнула ясними очима, мов краплинами неба.

– З задоволенням. Тільки дозвольте мені стоячи – так зручніше.

– Так– так, гарну поезію треба читати стоячи, як молитву, – сказав і отець Григорій, пересів у просторе плетене крісло з бильцями, що стояло обіч столу, розвалився в ньому. –

Читай, Тарасе. Тільки не про гайдамаків. Як– не– як, а сьогодні святий день. Не треба про різанину. Я готовий слухати.

Тарас, відійшов на пару кроків від столу і, трохи хвилюючись, почав з «Причинної».

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма...

Він декламував і дивився лише в очі Тодосі. Ніби те її стосувалося... (Доля її справді склалася невдало, за місцевими переказами, дівчина збожеволіла і померла в 1884 році – авт.). Вона ж вслухалася у кожне слово, ще й повторювала про себе, ворущачи губоньками. Раптом з-під її довгих вій закрапали сльозини, і вона вголос промовила:

– «Така її доля... О Боже мій милий! За що ти караєш її, молоду? За те, що так щиро вона полюбила козацькі очі?..»

Тодося підхопилася, затуляючи очі рукавом вишиванки, кинулася до мальв попід парканом, її плечі здригалися. Тарас не знав, як поведеться. Глянув на попа – той куняв у кріслі, попадає була в хаті. Тарас несміливо підійшов до дівчини, торкнувся руками її плечей – і відчув, як схвильовано загупало його серце. Тодося стрепенулася.

– Вибач мені, сонечко, за те, що довів тебе до сліз. Я не хотів. Правда. Мені дуже приємно дивитися на тебе усміхнену. Тобі так до лица усмішка.

Тодося різко повернулася до нього:

– Звиняйте мене, Тарасе Григ...

Та він перебив її:

– Називай мене просто Тарасом. Мені так приємніше.

Згода?

– Гаразд, Тарасе, – долоньками швидко змахнула зі щічок сльозини, і її устонька розпливлася у щирій усмішці. – Такою мене хочеш бачити? Такою? Я б усміхалася тобі все життя, – і зарум'янилася. – Та що це я? Ходімо до столу? Тату! – гукнула до батька.

– Га? Що? – піп кулаками хапливо протер заспані очі. – Тарасе, то ти вже закінчив читати?

– Та ні, тату! – за нього відповіла Тодося. – Він ще обіцяв «Катерину».

– Для тих, хто любить слухати, з радістю, – відказав Тарас, окинувши дівчину вдячним поглядом. – Тільки давай покличемо Ксенію Прокопівну. А то якось незручно...

Тодося мотнулася до хати. І за хвилину з ганку повагом спустилася попада, на ходу поправляючи спідницю. Схоже, вона після ситного обіду з оковитою теж здрімнула, доки Тарас читав поему.

Цього разу отець Григорій слухав дуже уважно. Зрідка косив оком на доньку. Та, здалося, ловить кожне слово з уст колишнього кріпака! І дивиться на нього, як на ікону! Чи не закохалася? Не хотілося б. Ні-ні, їй потрібен зажитошний жених. Тарас на таку роль не підходить. Він справді талановитий. І пише, й малює, і народ його любить. Одначе що у нього є? Ні житла, ні заробітку. Та він не зможе сім'ю утримувати. Не здатен – і квіт! Звісно, цього він доньці не скаже. Принаймні, зараз. Бо не зрозуміє дитя, образиться. А Тарас хай не думає: якщо його тут люб'язно приймають, то це ще нічого не значить... На таку красуню, як донька, десяток багатих парубків знайдеться...

А Тарас уже декламував свою «Катерину». І ні на кого більше не дивився, лише у блакитні бездонні очі Тодосі...

Після того прийому Тараса більше не запрошували до двору отця Григорія. Кілька разів він зустрічався з Тодосею біля церкви. Ніби випадково, а насправді Тарас підбирав час, коли міг хоч кількома словами перекинутися з дівчиною. Він тягнувся до неї, а вона до нього. Погляди, жести, короткі розмови говорили самі за себе.

І якось після вечері Тарас покликав брата Микиту надвір. Сіли на призьбі. І Тарас заявив:

– Буду одружуватись! Досить холостякувати. Пора сім'єю обзаводитися, як усі порядні люди.

Микита пильно подивився на брата, непевно хмикнув і спитав:

– І кого брати збираєшся?

– Та є в Кирилівці одна красуня, яка ночами спати не дає.

– Так ви вже з нею того?.. – чи то серйозно, чи то жартома спитав Микита.

– Що ти маєш на увазі?

– Як то що? Ти ж сам сказав спати не дає.

– Тю на тебе! І як ти міг отаке подумати про Тодосю?! Вона чистісінька, як янгол.

– Це ти про доньку отця Григорія?

– Атож.

– Не віддасть. Ні! То такий жлоб. Це по-перше? А по-друге – куди ти приведеш молоду дружину? В тебе ні кола, ні двора. До речі, а Тодося тебе кохає?

– Та нібито любить, – Тарас сказав і замислився, пригадав її заворожений погляд, коли він читав свої твори, їхні короткі зустрічі. Одного разу він відверто сказав, що кохає її. Як вона почервоніла! А коли він шепнув, що хоче до неї свататися, зраділа, заусміхалася, проте не сказала, а тільки на знак згоди кліпнула повіками і так щасливо сяйнула на нього очима – здається, усе блакитне небо упало на нього і полонило навік...

– Тарасе, я не збираюся тебе повчати та відмовляти, однак ти, перш ніж іти з такими намірами у двір отця Григорія, усе добряче зваж. Не хотілося б, щоб тобі дали одкоша. А то й піднесли гарбуза – зараз їх багато на городах, – Микита обійняв брата за плечі. – Як на мене, то одружуватися треба на рівні. А кріпацтво – воно, наче клеймо, – від нього не відвертишся.

– Так я ж ниньки вільний! Вільний! Розумієш?! – аж крикнув з відчаю Тарас.

– Та ясно, як Божий день, – зітхнув Микита. – Тарасе, брате мій дорогий, послухай мою пораду. Перш ніж свататися, ти б зустрівся з отцем Григорієм та вияснив, чи дасть він згоду на ваше одруження з Тодосею. Бо хтозна, що в голові того попа.

Тарас довго мовчав, схилившись на руки. Сонце догорало на заході. І в його душі палахкотіло кострище. Досадно чути таке від Микити. Хоча серцем відчував, що він багато в чому правий: багатії, до який відносяться й священники, неохоче знаються з голотою, тим паче з кріпаками. Тарас, хоч і колишній кріпак пана Енгельгардта та має вільну, до нього ставляться поблажливо. І тільки тому, що він художник і поет, що вибився із самих низів нагору. Отець Григорій, схоже, тому його прийняв, що так чинять пани по сусідству. Звісно, це яке-не-яке визнання, але як отець Григорій зреагує, коли Тарас надумає посвататися до його доньки...

Ще трохи брати посиділи, перекидаючись словами про те та се. Перегодя Микита поволі піднявся, подав руку Тарасові.

– Ходімо спати. Бо завтра мені знову на панщину. Треба спочити, а то після цілоденної клятої праці руки аж ломить.

– Йди, брате, а я трохи посиджу у рідному дворі під тихими зорями. Може до чогось толкового й додумаюсь, – турботливо обійняв брата за плечі.

Він зачаровано дивився у темніюче небо над високою вербою біля воріт. І мріяв... От оженився з Тодосею, заробить на хату, обзаведуться вони дітьми, виховають їх розумними і красивими людьми – тільки такі народжуються в любові... Думки обзавестися сім'єю у нього виникали вже кілька років після того, як йому дали вільну. Він не раз казав собі: «Пора, друже, пора. Досить у бобілях ходити». Та якось не складалося. Чи то дівчата траплялися не такі, які йому до вподоби, чи він не такий для них...

І почав він копірситися в душі, споглядаючи зорі у бездонному темно– синьому небі, – – наче сповідався. Пригадалася Оксана Коваленко, перше його захоплення, наївне, майже дитяче, чисте, як сльоза. Жили вони по сусідству. Матері, спостерігаючи за їхніми забавками, поміж собою подейкували: чим не пара колись буде... Та не судилося. Пан Павло Енгельгардт звелів Тарасу у ролі козачка супроводжувати до Вільно. На тому й закінчилися їхні стосунки. Через багато років Тарас, ставши вільною людиною, прибув до Кирилівки і від друзів дитинства дізнався, що в 1840 році пан віддав Оксану заміж за такого ж кріпака в сусіднє село, у неї народилося дві доньки. Тарас не насмівся її відвідати. Та й навіть тривожити спогадами серце. Хоча сам частенько бавився споминами: «Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом» (вірш під такою назвою Тарас Шевченко напише трохи пізніше, у грудні 1847 року, уже на засланні в Орській фортеці – авт.). От і зараз він уявив перед собою Оксану, яка плоскінь вибирала при дорозі. А йому тоді так тоскно стало від невірницького життя. Вона ж «прийшла, привітала, утирала мої сльози і поцілувала»... І тяжкі кріпацькі будні стали легшими – «неначе сонце засіяло, неначе все на світі стало моє»...

Тарас зловив себе на думці, що ніколи не забував свою чорноброву та лагідну Оксану. Знайомився з іншими дівчатами чи жінками і порівнював їх зі своїм юнацьким захопленням –

першим, а тому й найсильнішим. І часто образ жінки у його творах – Оксанин.

А у Вільно, куди його забрав пан Енгельгард, Тарас зазнайомився з полячкою Ядвігою Гусиковською, яку він називав Дунею. Гарна була – під стать Оксанці. На відміну від Тараса була вільною, працювала швачкою. За час знайомства навчала його польській мові. Зрозуміло, про одруження не було й мови. І не тільки тому, що обоє були молоді, а й тому, що він був підневільний. Ядвіга не хотіла міняти кохання на неволю. Та воно й звісно: немає гіршої долі, як жити в неволі. Хоча хтозна, як би їхні стосунки розвивалися далі. Та пан Енгельгард під час польського повстання втік до Петербурга, забравши з собою Тараса. Де вона нині, його Дуня? Чи має щастя? Чи, як і Тарас, никає світом? Ех, якби тоді він був вільний – плюнув би на пана та й, можливо, побрався з тією чарівною полькою...

Пізніше, уже під час навчання у Петербурзькій академії мистецтв, прикипіло його серце до юної натурниці Амалії Клоберг. Він так захоплено малював її портрет! До речі, востаннє підписав його прізвищем – Чевченко. Якось воно звучало не до ладу. Шевченко сам з того дивувався – і як до цього він умудрився так скалічити своє прізвище. Юнацькі жарти! Амалія була чарівна дівчина, весела, безтурботна, як вільна пташка... (Вона з'явиться у його повісті «Художник» під ім'ям Паші – авт.)

А по приїзді в Україну в Корсуні він познайомився з красунею Харитиною Довгополенко, наймичкою троюрідного брата і свояка Варфоломія Шевченка... Тарас так нею захопився, що невдовзі запропонував одружитися. Та у неї були свої плани – на той час вона стрічалася з молодим писарем. Тут, як кажуть, всякий свого щастя коваль.

Була надія і на Надію Тарновську, сестру багатого поміщика. Якось уже в цьому 1845 році вони разом хрестили дитину у дяка. Тарасові подобалася ця розумна пані, її погляди на майбутнє України. Але ті стосунки нагадували скоріше сестринські, принаймні з боку Надії. Зрозуміло, на розмови про сватання вона відбувалася жартами. І тут сподіванка на родинне щастя від нього в куток сховалася...

Згодом, треба ж такому статися, перебуваючи в селі Березова Рудка на Полтавщині, Тарас у свої двадцять дев'ять років закохався у молоду й дуже привабливу дружину

поміщика Платона Закревського – Ганну. То було палке таємне кохання, але приречене, безнадійне, щемливе. Тарас пригадав, як разом вони співали вечорами пісню «Дивлюсь я на небо»... Його окриляло те кохання. Одначе, аби не мучити душу, через деякий час Тарас, пославшись на невідкладні справи, залишив гостинну садибу. Проте частенько згадував миловидну та пристрасну Ганну. «Якби зострілися ми знову, чи ти злякалася б, чи ні?» – питав у самого себе Тарас. (Про неї він згадував і під час заслання на Кос– Аралі у 1848 році у однойменному вірші, тоді ж присвятив їй вірш «Немає гірше як в неволі» – авт.).

Янголом-охоронцем стала для нього княжна Варвара Репніна. З нею він познайомився у перший приїзд в Україну влітку 1843 року в родовому маєтку Волконських– Репніних в Яготині. В ту пору їй ішов 35– й рік, вона була старша від Тараса. Він відчував – княжна закохана в нього, цінувала його талант, прагнула допомогти усім, чим могла. Інколи давала добрі поради і, як писала в листах, хотіла б «завжди бачити його великим», застерігала від дружби з любителями горілки. І ревнувала до інших жінок. Він малював портрети її родичів. Вони проводили чимало часу разом, бесідували на найрізноманітніші теми. На знак подяки Тарас присвятив їй поему «Тризна», написану російською мовою з великої поваги до Варвари (написану там же в Яготині 11 – 27 листопада 1843 року – авт.). Адже княжна хоч і захоплювалася його творами, та українською майже не володіла. Вони постійно листувалися. Однак Тарас не уявляв її своєю судженою. Тому далі дружніх відносини не заходили. А Варвара страждала від нерозділеного кохання. Та що поробиш: до любові й співу не присилуеш...

Отак Тарас перебирав у пам'яті «своїх» жінок і раз-по-раз нерадісно зітхав. Вже й місяць підкотився до Чумацького шляху і дженджуристо поплив у хороводі зірок... Тарас порівняв себе з тим господарем ночі – отак і він бреде невідь куди в оточенні красунь... А толку.

– Пора, Тарасе! – вголос мовив і лягнув долонями об коліна. – Хоч і кажуть, що хто кохає, той спокою не знає. Та все ж пошлю сватів до Тодосі. З нею й буду вікувати.

Отак він надумав, неквапно піднявся, зиркнув на щербатого місяця й тихцем посунув до хати.

Та перед сватанням вирішив поговорити з отцем Григорієм, попросити, щоб той благословив на шлюб з Тодосоєю, а, як погодиться, то й повінчав. У неділю він разом з прихожанами відстояв у церкві ранкову службу, перед образами молився та благав Господа посприяти у цій делікатній справі. Після служби люди, хрестячись, без поспіху залишали храм. Отець Григорій, перевдягнувшись, вийшов до зали і, помітивши Тараса, неабияк здивувався:

– А ти, земляче, ще продовжуєш замолювати гріхи? Так багато їх набралось? Похвально, похвально.

– Та я на вас чекаю, отче, – зняковів Тарас, переминаючись із ноги на ногу.

– Хочеш сповідуватися? – піп підозріло глянув на прихожанина.

– Так, якщо це можна вважати сповіддю... – і випалив, запинаючись: – Я кохаю вашу дочку Феодосію... Дуже кохаю...

Від подиву у отця Григорія й дух перехопило, руді очі полізли на зморщеного лоба, густа борода настовбурчилася. Саме цього він і не чекав від Тараса Шевченка, недавнього кріпака, колишнього свого наймита. У грудях отця спроквола закипав гнів, він побагровів, насупився, та намагався бути спокійним.

– І давно ви знюхалися з Феодосію? – різко спитав.

– Не знюхалися, а покохали одне одного...

– А– а– а... Звабив мою доню своєю писаниною та всякими байками. Скористався нагодою, – отець Григорій в кулаці затиснув дебелого золоченого хреста, наче збирився з ним кинутися на співбесідника.

– Вона чиста перед Богом і людьми. І перед вами, отче. Вона мене любить. Я знаю...

– Що-о?! Любить?! Я знаю, кого їй кохати, а кого ні! Я знаю, яким має бути її муж! – нарешті гнів, що аж тіпав його тіло, вирвався, заклекотів у горляниці, борода застрибала вниз-гору. – Ти що про себе думаєш? Ти хто? Вчорашній кріпак! Лайдак! Голитьба! Дрібнота! Наймит! Так, ти художник, поет! А що з твого талану? Що?! Ніякого прибутку! Зазнався ти, земляче! Загордився! Хочеш на одну сходинку зі мною стати? Бути рівнею? Ніколи таке не станеться! Чуєш? Ніколи! Колишній раб не може бути паном!..

Тарасу здавалося, що отець Григорій, грізний у ярості, піде на нього з кулаками, як колись пан Енгельгард. Він скидався на сатану, а не на священика у пекельній несамовитості. Його не могли спинити ні ікони на стінах, ні хрести, ні розіп'ятий Ісус Христос перед вітварем. І гріха не боїться цей батюшка. Тарас, скористався паузою, доки піп переводив подих, і тихо мовив:

– Ви своєю відмовою зруйнуєте чисту душу Тодосі. І можете її згубити... Невже ви не хочете їй щастя?

– З тобою, злиднем, не буде у неї щастя! – озирнувшись на ікону Матері Божої, знову перехрестився і вже сумирніше проказав: – А тепер іди. Геть звідси! Забудь дорогу до моєї оселі, до моєї доньки! І до храму не ходи! Зрозумів? Інакше... – пробасив і осікся. – Мені такий зять не потрібний. Я все сказав! – і, звертаючись до ікони Ісуса, мовив у поклоні: – Прости мене, Господи.

Тарасові, приниженому, ображеному, осоромленому оцим бездушним святеником, нічого не залишалося, як розвернутися і піти до дверей, за якими закінчувалася церковна напівтемрява і буяло світло... Попервах виникало бажання поборотися за своє кохання. Але розум підказував, що то марна справа – отець Григорій, гонористий та владолубивий, свого слова не змінить. Окрім колотнечі та проклять Тарасу нічого чекати. А Тодосю, покірну та тиху, не з тієї породи, щоб суперечити батькові, і чинитиме так, як він вимагатиме. Напевно, віддасть її заміж за когось із заможних панків або молодого священика. Та чи матиме вона радість в житті? Коротатиме дні і ночі з нелюбом до скону – ото й усе.

Йдучи вулицею до хати Микити, він лаяв себе і повторював:

– Тікати звідси! Тікати від ганьби та несправедливості! І чим раніше, тим краще! О, Тодосю! Нездійсненне щастя моє! Дай, Боже, тобі благополуччя!

Можливо, саме після тієї пригоди у нього склалося негативне ставлення до священиків, які дбають не про спасіння людських душ, а про особисту вигоду та збагачення.

У той же день Тарас умовив брата підвезти його до Звенигородки, звідти збирався майнути на Полтавщину. Ніколи не думав, що отак, з важким, розтерзаним серцем, доведеться залишати батьківщину. Перед від'їздом написав

Тодосі прощального листа. Попросив племінника якось без свідків передати його дівчині. У записці коротко повідомив їй про батькову відмову. І побажав бути здоровою та щасливою. А що він міг вдіяти? Поліз у воду, не спитавши броду. От і пірнув з головою...

2

...Отак майже цілісіньку дорогу до Миргорода і трясся на бричці Тарас з тяжкими думами і щемом у серці. Ще пару днів тому мав надію на щастя. Та всі сподіванки розтанули, як марево. А перед очима на тлі блакитного неба все ще стояла Тодося і якось журно, болісно усміхалася, як тоді побіля мальв... Тарасу було жаль і її, й себе. І народжувалися рядки:

Доленько моя нещасна,
За що так не любиш?
Не дала поету щастя,
То, може, погубиш...

Уже під вечір на під'їзді до Миргорода візник, повернувши півобертом дебелию шию, спитав голосно у Тараса:

– Вам куди, пане?

– Який я тобі в біса пан? – сердито гримнув Тарас.

– Та я хотів спитати, де збираєтеся спинитися? – візник вдав, що не дочув докору.

– У мене тут маєтку немає. То паняй до постоялого двору, – буркнув Тарас.

– Так це вже поряд, на самому в'їзді, на краю Ведмедівки. Тут Микита Коробка, колишній козак, приїжджим хату здає.

– Тоді завертай до того козака, – сказав Тарас.

Господар, дізнавшись, що до нього завітав сам Шевченко, зустрів радо, як дорогого гостя, відвів хоч і невеличку, зате ошатну кімнату, запропонував узвар та свіжі пахучі коржики. Наспих розказав, де які зручності. Наказав дружині подати прибульцю теплу воду та рушник. На глиняній тарелі вніс шматок хліба, пару котлет і кілька огірків. Тарас щоразу дякував, але в балачку намагався не встрявати. Микита сприйняв це з розумінням – гість після нелегкої дороги хоче відпочити. Запалив у його кімнаті дві свічки і сказав, причиняючи двері:

– Тарасе Григоровичу, коли щось знадобиться, тільки гукніть – ми для вас усе зробимо.

Шевченко на таку щирю гостинність та запопадливість лише прогудів:

– Дякую. Я ж не барин. Я недавній кріпак. Так що здатен сам про себе поклопотатись.

Тарас трохи перекусив, погасив свічки, зручніше уклався в постелі. Вона пахла свіжістю річки – звісно, Хоролу, там їх перуть. Він стулив повіки, розслабився й подумав, що тут на ліжку поряд могла бути Тодося. Однак тепер уже ясно: вона залишилася в минулому... Та, певно, і вона в розпуці, і її білі руки «в подушку холодну впилися, та й залякли, та й завмерли»... Його уста мимоволі почали бурмотати:

Нащо мені коса– краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучкий... коли нема
Вірної дружини?
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! Серце моє!
Тяжко тобі битись
Одинокому. З ким жити,
З ким, світе лукавий,
Скажи мені... Нащо мені
Тая слава... слава?
Я любить, я жити хочу
Серцем, не красою!»

(«Дівичії очі», 18 травня 1844 року)

Та невдовзі втома відіграла уяву, думки та строфи – і він поринув у перший глибокий сон у славному Миргороді.

Вранці, ледь сонце вибилося з– поза високих верб над річкою Хорол, Тарас накинув на плечі сіру свитку, без шапки вийшов на подвір'я. У широкому дворі, витоптаному копитами та порізаному колесами, кілька возів попід тином. Прив'язані до них коні нашорошили вуха, дивуючись незнайомцю. А в іншому кутку двору стояла груша з розкішною кроною, що нависала над довгим дерев'яним столом та лавами. У її золотавому густому листі застрягло сонячне проміння, блискаючи увсбіч. Навпроти хатнього причілка старий

великий льох зі склепистим виходом та облупленими дверима. За ним вишня з гачкуватим сухим гіллям угорі, на них три ворони... Знову пригадалася йому байка про великий льох, де буцімто гетьман Богдан Хмельницький сховав свої скарби. А москалі нібито заповзялися його шукати, аби розкопати, та так нічого й не знайшли... Ворони повідверталися від сонця і про щось тихо каркали, наче змовники. В самій кроні три синички весело попискували, мов душі, що повернулися з далеких мандрів.

Тараса вразила ця картина... І великий льох... І три ворони... І три пташки – три душі... І дрімотний Миргород у легкій вранішній млі... Йому спало на думку розповісти, про що щебечуть оті пташки і каркають ворони над льохом... Таке могло бути в Богдановім Суботові... Подумалося: перша пташка-душа – то уособлення тієї України, що з волі Богдана Хмельницького у Переяславі на козацькій раді віддалася Москві... Друга пташка-душа – то та частина України, що стала на боці Петра Першого супроти Мазепи в 1709 році під Полтавою... Третя пташка-душа – то вже не Україна, а Малоросія, яка після зруйнування Запорозької Січі та скасування Гетьманщини уже не сміла й слово мовити на свій захист...

Про це у них «щебетання» – про долю України та її людей! Звісно, то містерія. Але вона може стати сюжетом. Адже ті душі всюдисущі, вічні, здатні розповісти про минуле, сьогодення і, можливо, про майбутнє...

Як завжди, коли Тарас знаходив якийсь оригінальний сюжет чи хоч натяк на нього, серце починало частіше стукати, а в голові виникали і крутилися дивні образи. В такі хвилини він забував, здавалося, про все на світі, про всі свої муки та болі. Навіть Тодосю не згадав, якою марив ще увечері. Його полонила творчість. Вона приносила йому і насолоду, і розраду. Він, здавалося, розчинявся у подіях, які змальовував. І в цьому було його спасіння від усіляких тривог і клопотів.

Тарас нишком, аби не скрипнути сінешніми дверима, подався до кімнати, з невеличкої валізи вийняв аркуші паперу та олівець і так же тихо повернувся під грушу, поклав на стіл жовтуваті аркуші, вмовстився на лаву – і олівець сам побіг, залишаючи рядки...

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві. «Бог простить:
Ми тепер душі, а не люди,
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидче розкопали,
Тойді б у рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові Бог:
«Тойді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа великий льох».

І цій містерії Тарас дав назву – «Великий льох». Писав натхненно, поривчасто, рука ледве встигала за летом образів і слів... Перша душа, одурена Україна, пригадувала, як на цвинтарі з Юрусем-гетьманенком у піжмурки грала, як Богдан, приїхавши з гетьманської столиці Чигирина, «бере на руки, носить і цілує». Отак вона в Суботіві «росла, виростала. Як квіточка. І всі мене любили й вітали». І всі сваталися до неї уродливої та чорнобрової – до України. І вона вже рушники ткала, готувала. Та лихо спіткало... Якось зустріла гетьмана та старшину і з повними відрами їм шлях перейшла на удачу. І не знала, нещасна, що вони їхали в Переяслав Москві присягати. Тепер же мучиться з розпуки її душа та картає:

І вже ледви я, наледви
Донесла до хати
Оту воду... Чом я з нею
Відер не побила!
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тію клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають.

Тарас перевів подих, розім'яв затерпілі пальці і знову взявся за олівець. Та жало зігнулося й випало. Поет чортихнувся. Обійшов навколо груші, що заспокійливо шелестіла золотистими листочками. Зиркнув на великий льох. Глянув на сонце – воно щедро кидало проміння, бавлячись

земними фарбами, і осміхнувся: олівець підказує, що на сьогодні досить. Тарас склав аркуші, поклав олівець до кишені свитки і пішов до хати.

3

Перевдягнувся у каптанок, збирався пройтись Миргородом. Десь тут і його знайомий Павло Шершевицький. З ним він познайомився у садибі поміщика, предводителя дворянства в Миргородському повіті Олександра Лук'яновича – у Мар'янському. Тільки-но клацнув хвірткою – як з протилежного боку вулиці від корчми почув:

– Тарасе Григоровичу, там народ на тебе чекає, – дядько середніх літ у довгій сірячині, знявши шапку, легенько вклонився і показав великим пальцем позад себе на велику хату, криту очеретом. – Хочуть тебе послухати. Уваж миргородцям.

Навпроти по той бік вулиці стояло трійко дядьків. Тарас лише на мить затримався, не чекав на таку пригоду і відповів:

– Якщо народ жде, тоді ведіть мене до нього, – і, всміхнувшись, попростував через вулицю до дядьків.

– Люди як почули, що Шевченко прибув у Миргород, то зранку почали тирлуватися біля обійстя Коробки, – весело загудів все той же дядько і рукою, в якій тримав шапку, вказував шлях. – Ледве умовив їх зібратися у корчмі. Кажу, отам зачекайте. Бо, чого доброго, на вулиці потрапите в очі стражникам чи донощикам – і зірветься стріча. Заборонять же антихристи! Послухалися... Та й у корчмі затишніше, ніж на вулиці, можна відвертіше поговорити.

Дядько пропустив Тараса у прочинені двері корчми. Біля порогу йому ввічливо усміхалося кілька молодичь у квітчастих хустках. Всередині густий чоловічий гомін ураз утих, а потім, доки дядько вів Шевченка до столика під вікном та всаджував, чоловіки забасили:

– Здоров, брате! Вітаємо тебе на нашій щедрій землі!

А хтось із гурту докинув розчаровано:

– Земля – то щедра, та лише для панів. А для простого люду – зла мачуха.

– Зачекалися ми, брате, на твоє мудре слово та добру пораду! – хтось вигукнув.

– Тарасе, почитай нам свої вірші! – загуділи старі, що сиділи за ближчими столами, та лункоголосі молодиці біля входу.

Тарас спочатку трохи розгубився, зняв шапку, поправив спітнілою долонею чуб, смикнув з плечей каптаник, поклав на стілець, сам став поряд і, вдивляючись в очі мужиків, заговорив:

– А прочитаю я вам вірш, присвячений вашому іменитому землякові – Миколі Гоголю. Він так розхвалював ваш Миргород, що я ніяк не міг його минути. Згодні?

– Гоголь молодчина – добряче пише по-московському. А от по-нашому, по-українському, чомусь соромиться, хоч і виріс у наших краях. Таке враження, що він пише для москалів, – сказав сивий дід за першим столом, спересердя на підтвердження своїх слів ще й ковінькою стукнув об дерев'яну підлогу.

– Лавріновичу, та чому ти дивуєшся. Він виховувався на Московщині. І тепер нас привчає до москальської мови. Він на половину москаль, – хтось промовив за спиною діда. – Тарасе, а ти наш. То ж і рубай по– нашому.

– Та все ж почну я з присвяти вашому славному землякові Миколі Васильовичу, – Тарас вийняв згортки віршів, що носив з собою у нагрудній кишені, і забринів його дзвінкий голос під стелею корчми.

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці, може, й Бог не бачить.
Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли – похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
А що вродить з того плачу?..

(«Гоголю», 30 грудня 1844, С– Петербург,)

А коли закінчив, дід з ковінькою прогудів, повторивши:

– «А ми будем сміятися та плакати»... Ми вітаємо і твою мову, і твоє слово, Тарасе. Ми теж уміємо веселитися, як Гоголь, але зараз у цьому льоху нам не до сміху. Почитай краще «Сон» (8 липня 1844, С– Петербург).

Тарас зиркнув через голови чоловіків убік дверей – звідти, ставши навшпиньки, привітно махнула йому долонькою молодичка з рум'яними щічками, ще й чорними бровами повела. Тарас усміхнувся у відповідь. А потім почав читати... Вже й у горлі пересохло... Часом він заплющував очі, ніби справді переміщався у незбагненному просторі сну. І гнів, і сміх клекотіли у його грудях та голосі. Не відчував підлоги під ногами, а бачив себе могутнім птахом, який, розпростерши крила, шугав над світом, над містами і селами, луками і долинами, та зіркими очима вдивлявся у кожну дрібничку. Здавалося, видів думки і бажання усіх – простих людей, царів та вельмож. І поставав перед його внутрішнім зором образ України – розграбованої, знекровленої, змученої, одуреної, у сльозах та розпачі. А насамкінець знеможено мовив:

...Не здивуйте,
Браття любі, милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

Та й вмостився втомлено на стілець. А чоловіки загули, ніби джмелі.

– Тарасе, брате наш дорогий, так що ж нам робити з отим ведмедем пузатим на престолі? – молодий вусань, поклавши на стіл два великі стиснуті кулаки, гнівно блискав темними очиськами обіруч на присутніх. – Що вчинити, аби москалики пішли з нашої землі? Або ж крізь неї провалилися? Порадь! Благаю! Бо нас той ведмідь розчавить.

Тарас не поспішав з відповіддю, з-під густих брів пильно вдивлявся в обличчя миргородців. І пригадав, що радив на зустрічі з земляками в Кирилівці. А тоді тихо, що почули лише за передніми столами, прорік:

– «Повставайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте».

– Чули? – гукнув вусань, зриваючись на ноги та обертаючись до земляків.

– Ні! – донісся жіночий голос від дверей.

– «Повставайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте!» – заgrimотів вусань, повторивши слова Шевченка. – Зрозуміли?

– Та як не зрозуміти? Давно пора! А то жидва розперезалася, витягує всі соки. Та тільки... А ти, Ониську, підеш панів громити, що людську кров, як воду точать? – з-під лоба зиркнув молодик з середини корчми.

– І піду! – крикнув вусань, вип'ятивши груди.

– І запроторять тебе в каземати. Або до Сибіру поженуть. Та там і згинеш ні за цапову душу. На кого дітей та молоду дружину залишиш? – допитувався молодик.

– На сусіда! – хихотнув поряд з ним парубок, струснувши чорною кучмою.

– Ти мені покалякай! – вусань насварився на нього кулаком.

– А ти мені рота не закривай! Теж гайдамака знайшовся!

Тарас розумів – назривала сварка, призвідцем якої він незумисно став. Та виручив дід з ковінкою. Він озирнувся на чоловіків і гримнув щосили:

– Годі базікати! – А тоді чемно звернувся до Тараса: – А скажи, друже, ти б особисто пішов на панів з вилами чи сокирою? Бо, знаєш, багато ми закликів чули, а як до діла, то всі або в кущі, або за жіночі спідниці.

Для Тараса таке запитання стало несподіванкою. І це попри те, що він частенько думав, що одними стенаннями та закличками цю ненажерливу владу не здолати, потрібні більш дієві заходи. Прикладом для нього були гайдамаки, про яких розповідав йому майже столітній дід. Вони повстали проти визиску панів та жидів, чимало їх винищили. А що змінилося? Замість тих грабіжників прийшли інші, людей у ярма запрягли і поганяють. Як позбутися того гноблення? Як? Якщо не допомагають слова, то треба братися за зброю. І тоді два виходи: або пани підуть на суттєві поступки, дадуть людям волю, або ж, у випадку спротиву, будуть перебиті.

Тарас піднявся з стільця. В корчмі запанувала тиша.

– Я хоч зараз готовий виступити супроти панства.

В приміщенні схвально загули. Тарас заговорив запально:

– Пішов би на битву. Але, зрозуміло, не один. А разом з вами! Тільки гуртом, громадою ми зможемо здолати здринків!

Поодинокі ж нас передушать, ніби курчат. Годі бути рабами! Треба об'єднуватися. Забути на якийсь час про свої власні вигоди, а дбати про загальну справу – про волю, рівноправ'я, достаток усіх у нашій обікраденій Україні.

– Для цього нам потрібні нові Залізник та Гонта. А де їх узяти? – скрушно схилив сиву голову дід.

– З'являться і на нашій землі бунтарі, піднімуть народ на битву супроти кровожерних злодюг. Бо так не може далі продовжуватися, – запевняв Тарас. – Народ порве кайдани! Ви їх порвете! Ви! Громадою!

Його слова застигли в моторошній тиші корчми. Було чути, як дзижчить шершень, б'ючись у шибку, – намагався вирватись на волю. Тарас глянув на нього і знову сів за стіл, розчервонілий, збурений. Йому ще багато хотілося сказати цим людям, ошуканим, обдуреним, підневільним. Втім, і так все ясно. Чоловіки, важко зітхаючи, поволі піднімалися, натягували на голови шапки і тихо виходили. Зосталися лише четверо на чолі з чорновусим Ониськом та дід з ковінкою. Вусань, наближаючись до столу Тараса, щось шепнув корчмареві. Той кивнув головою і подався крізь бічні двері на кухню. Вусань сів навпроти гостя, дід з ковінкою поряд.

– Тарасе Григоровичу, добре, що ти у нас є, – звернувся Онисько до Тараса, який знову дивився на шершня, що бив крильцями і дряпався лапками об скло. – Добре, що не боїшся говорити правду. Глядь, і люди посміливішають, почнуть свої права відстоювати.

– Як колись гайдамаки, – додав дід з ковінкою.

Шевченко відірвав очі від шершня, сумовито глянув на чоловіків.

– Може й знову люди гайдамаками стануть, якщо іншого виходу не бачитимуть. І жалитимуть тих антихристів. Спасибі тобі, Тарасе Григоровичу, – сказав вусань. – А зараз такого вельмишановного гостя ми хочемо почастувати по нашому, по-миргородському.

Тарас ніяково здвигнув плечима.

– І не заперечуй, Тарасе Григоровичу, – твердо наполягав Онисько. – Прощу он за той столик у куткові.

Тарас кинув погляд на стіл – на ньому пували страви, а посередині синіла прямокутна пляшка з оковитою. Вусань взяв

Тараса за лікоть і повів до столу. Інший молодий парубок уже наливав горілку в темні лаковані керамічні чари.

– То за що хильнемо? – спитав Онисько, повертаючи голову до діда і пригладжуючи густі чорні вуса. – Як нашому старійшині вам і слово, Лавріновичу.

Дід узяв правицею чару, кашлянув, прочищаючи горло і, розтягуючи слова, прорік урочисто:

– Вип'ємо, браття, за те, щоб народ проснувся, взяв сокиру, як наші прадіди та діди, та й погнав із нашої святої землі панів та жидів! Щоб і сліду їх не лишилося у нашім благословеннім краї! Отаке моє слово.

– Так і буде! – підтвердив Тарас.

– За це гріх не випити, – сказав дід, стукнувся своєю чарою з Тарасовою та іншими парубками і першим перехилив.

І так вони гомоніли та куштували оковиту години дві, як не більше. Тарас відчув, що у голові зашуміло, ноги поважчали, а язик щось зайве молів. Першим розкланявся дід:

– Хлопці, вибачайте. Мені пора. Бо стара й на поріг не пустить такого гайдамаку. Та й через кладку на Хоролі можу не перекутиляти.

– Діду, не хвилюйтеся, доведемо, – майже одночасно сказали троє парубків. – Як не дійдете, то донесемо.

– Ще чого! Ганьбитися перед народом буду! – закомизився дід. Проте дозволив хлопцям взяти себе попід руки. Вони неспішно повели діда, який зачіпався та лунко стукався ковінькою об стільці, до виходу.

– Та й мені пора, – буркнув розчервонілий Тарас.

– Там хтось на тебе чекає? – спитав вусань.

– Якби ж то, – Тарас почав важко підводитися. – Живу на світі, як перст.

– Та бути такого не може! – підвівся й Онисько, розправляючи плечі. – У талановитих людей шанувальниць – хоч греблю гати.

– Шанувальниці є, та серед них рідної душі немає, – неохоче відказав Тарас, похитуючись.

– То справді складно – знайти таку, щоб у серце запала, – погодився Онисько, кляючи товстим носом. – Не розстроюйся, Тарасе Григоровичу. Ми тобі в Миргороді таку дівчину знайдемо, – підніс до губ пучку пальців і смачно прицьмакнув. – У нас дівчата – вогонь!

– Отаку палку та завзяту мені й треба. Щоб земля під нею горіла на три сажні, – Тарас легко стукнув кулаком по столу.

Отак перекидаючись слова, вони й вийшли. Корчмар, спостерігаючи за тією комедією, похитував головою, складаючи посуд на тацю.

– Чого доброго, наші завсідники споять талановиту людину, – бубонів він. – Теж мені гайдамаки...

Біля двору Коробки під розлогою старою черешнею, що вже почала скидати листяну позолоту, бовваніла одинока жіноча постать.

Онисько, киваючи в її бік, прошепотів:

– Тарасе Григоровичу, а ти казав, що тебе ніхто не чекає. Он глянь...

– А то хто? – спитав Шевченко, вдивляючись у жінку в розстебнутій сірій свиті та червоних чобітках. Вона весело посміювалася, переминаючись із ноги на ногу.

– А підійдемо ближче – дізнаємося, – Онисько ще міцніше ухопив за плечі Тараса, аби він менше хитався. – О– о, та то ж Маланка! Йй– Богу вона!

Коли наблизилися, жіноча постать ступила з-під вишні навстріч.

– А й на вас чекаю, Тарасе Григоровичу, – мовила чи то серйозно, чи жартома, усміхаючись пухкими рожевими вустами. І зразу ж напустилася на вусаня: – Добре, що хоч не до чортиків допилися. Хіба так дорогих гостей стрічають?

– Та я, та ми... – хотів виправдатися Онисько. – Хотіли як краще...

– Як краще, – перекривила молодиця. – Ото на випивці й закінчується усе ваше бунтарство... Тарасе Григоровичу, я, ось про що... Зрозуміло, не напрошуюсь, але хочу уберегти вас від такої компанії. Корчма та не для вас. Якщо буде ваша згода, то готуватиму вам страви, доглядатиму за вами. А звати мене Маланка.

Онисько змовницьки штовхнув ліктем під бік Тараса:

– Згоджуйся. Ця в обиду не дасть.

Тарас зовсім зніяковів і сказав:

– Мені прислуга не потрібна. Я з кріпаків і знаю, що таке бути слугою.

– А я не збираюся бути у вас служкою, – з викликом сказала молодиця. – Я просто по-людськи хочу вам допомогти. Бо ціную ваш талант. Великий талант. І хочу, щоб йому ніщо не заважало.

– Отакий поворот... – розвів руки Онисько, вип'ятивши нижню губу з– під вусів. – Я ж казав, що у Миргороді жінки – вогонь...

– Гаразд, приймаю твою пропозицію, Маланко, – мовив зніяковілий Тарас, любуючись рум'яним личком молодиці.

– От і добре. Тарасе Григоровичу, передаю тебе у надійні руки. А сам потихеньку почовпаю до своєї хати. Он її причілок виглядає, – Онисько сп'яну ледве вертів язиком, тикаючи вказівним пальцем кудись за верби над Хоролом. – Ну, я пішов. Але, коли щось не так, звертайся, – і на прощання по-дружньому притягнув Тараса за плечі до себе.

Онисько повільно поковиляв вулицею, порізаною колесами підвод.

– Тарасе Григоровичу, – відчиняючи хвіртку, мовила Меланка. – Сьогодні ви відпочивайте. А завтра я прийду зі своїм посудом. Піч у Коробок є, я знаю. І ми про все домовимося.

– Та якось воно не так, – заїкнувся Тарас. – Не зручно...

– Все буде так, як треба, – твердо заявила Маланка. І коли Тарас зайшов у двір, зачинила за ним хвіртку, розсміялася. – Ну й нагайдамачився. За це Ониськові такого прочухана задам. Нічого нашого поета ганьбити, – і рішуче попростувала вулицею. Про себе вона вирішила хоч на короткий час стати янголом– охоронцем Тараса.

4

Тарас проспав до вечора. Голова гуділа, в горлі сушило. Він картав себе за те, що піддався на умовини миргородців. «Напригощався до одуріння. Соромно на люди показатися», – подумав, повагом підводячись із ліжка. Очима шукав барильце з водою. Та поряд з ним запримітив великий полив'яний глечик з кухлем на горловині. Принюхався – капустаний розсіл. «У господаря чуйна душа – знає, що на похмілля треба. От спасибі!» – мигнула думка. Наповнив один раз кухоль, випив залпом, наповнив знову, та не вистачило духу осушити, надпив лише половину. Над широкою мискою плеснув у

обличчя водою, довго витирався, розтирав вуха, скроні. Не запалюючи свічку, у напівтемряві вибрів на подвір'я заїжджого двору Коробки. Глибоко втягнув у груди свіже повітря, настояне на пахошах опалого листя. Пройшовся двором, біля кількох возів ремигали воли, а двоє коней здивовано повернули до нього голови, блиснувши темними очима, наче дорікали: «Не заважай». Наблизився до груші, що золотавим листям щось таємниче нашіптувала у вухо місяця, що бавився серед ясних зірок. І тут почув якесь шурхотіння на вже майже безлистій вершині дерева. Відступив на крок, придивлявся та прислухався. Упізнав – та то ж ті три ворони, що вчора сиділи на сухій вишневій гілляці над льохом, а сьогодні перебралися на грушу: тут їм затишніше. Тарас шикнув на них, замахов руками. Ворони невдоволено закаркали, забили крилами, крутнулися в темені над двором та й умостились на сухий вершечок вишні над льохом, що темнів на тлі білого причілка хати.

Кілька разів з насолодою шумно вдихнув, видихнув повітря і швидко подався до своєї кімнати. Чиркнув кресалом, запалив свічку, зі столика під вікном узяв списані аркуші і почав перечитувати, ворущачи губами. А потім уместився на стілець, ухопив олівець зі зламаним жалом, хотів уже писати, та, зрозумівши свій промах, пожбури в куток, швидко попорпався в сумці, вийняв заточений – і рука поплила над аркушем, розповідаючи, за що другу пташку-душу у рай не впустили...

А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави...

Бо та душа була ще підлітком і не відала, що «Батурин славний Москва запалила, Чечеля убила, і малого, і старого в Сейму потопила». Вона благала, щоб і її вбили, як матір та сестру. Не хотіла жити в цьому жорстокому світі. «Ні, не вбили, а пустили москалям на грище!» Ледве вирвалася та сховалася на пожарищі. І на вимогу царя напоїла його коня...

Я й не знала, що так тяжко,
Тяжко согрішила!

Ледве дійшла до хати,
На порозі впала.
А на завтра, як цар вийшов,
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині...
І за що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила...
Що цареві московському
Коня напоїла!..

Тарас перевів подих, серце гулко стукало в грудях, а думки просилися на папір. Перечитав щойно написані рядки, узяв новий лист і знову схилився над ним. І третя пташка–душа почала сповідуватися:

А я в Каневі родилась.
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові...

І зізналася та пташка: що як побачила вона тих князів, воєвод та царицю...

...Та й духу не стало!
Й мати вмерла, в одній ямі
Обох поховали!
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарство
Й досі не пускають.
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця –
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця!

– Отакою стала Україна після зруйнування Запорізької Січі та скасування Гетьманщини! Й слова не може сказати на свій захист. Мовчки гине! – вигукнув сам до себе Тарас. – Немає сили повстати. І ніхто за неї не заступиться. Ніхто! Треба самим братися за шаблі. І громити ворогів чужих і... і своїх, які

підтримують загарбників, падають перед ними на коліна та просять милостиню для себе. Нікому ніякої пощади!

Тарас, схвильований, збурений своїми думами, впав на ліжку і скреготнув зубами. Знову вискочив у двір. Та очима – у бік засохлої вишні. На ній все ті ж три ворони, мов чорні привиди, на тлі зоряного неба. Щось бурмотіли ті дзьобаті символи зла. Прислухався. І крізь тихий подзвін у вухах почулося йому... Виявляється, позліталися вони із різних кінців світу... Та й давай хвалитися своїми капостями, що сотворили над людьми... Перша бубоніла, як вона над козаками збиткувалася, як Батурина спалила та усіх містян вирізала... І радіє, що вся Україна риде... От тільки боїться та чорна краля, що от–от народиться Гонта з товариством та й розправиться зі зміїним кодром, яке обплутало рідний край... То ж та ворона закликала своїх подруг якомога швидше летіти та збирати темні сили супроти гайдамаків...

Те видіння так вразило Тараса, що він аж затремтів від обурення. Щосили лягнув у долоні, дико свиснув – і ворони злякано каркнули, забили крилами і полетіли в темінь. Швидко шаснув у хату, вмовстився за стіл, і побігли рядки, які він озаглавив «Три ворони»...

А коли скінчив писати, задумався: «А як люд український ставиться до свого рабства та поневолення? Протестує? Хапається за зброю? Чи йому байдуже? А як же лірники – духовні отці народу? Що вони чинять, чим займаються? Кличуть до боротьби за волю? Чи мовчать, начитавшись опусів Кара–Мурзи? Адже не випадково «на всіх язиках все мовчить»... Невже ті лірники, письменники та митці, сліпі і не бачать, що навколо них діється? Змирилися? Забули, на чії кошти розкошують?»

Тарас знову сів за стіл, поближче підсунув до себе свічадо і написав великими літерами – «Три лірники». І знову олівець, часом спотикаючись та перекреслюючи вже написане, побіг аркушем...

Один сліпий, другий кривий,

А третій горбатий.

Йшли в Суботов про Богдана

Мирянам співати...

Там буцімто збиралися розкопувати великий льох, аби відшукати Богданові скарби. Ішли собі лірники курною

дорогою та й гомоніли про все на світі, тільки не про долю народу. А коли сіли під берестом на спочинок, один з них і нагадав про пісні, які співатимуть:

В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть!
Бо там коло льоху
Базар люду насходилось,
Та й панства ще трохи.
От де нам пожива буде!

Виявляється, для них найголовніше пожива... За ради неї вони ладні співати про що завгодно. До всього іншого вони байдужі. І коли прибули на місце, де почалося розкопування льоху, їм москалики і «віддячили». Ісправник, що керував розкопом, знайшовши в льоху замість скарбу лише «костяки в кайданах», усю свою злість виплеснув на лірників.

«Вы что делаете, плуты!»
«Та ми бачте, пане,
Співаємо про Богдана...»
«Я вам дам Богдана,
Мошенники, дармоеды!
И песню сложили
Про такого ж мошенника...»

Тарас поклав олівець, знову потер скроні, аби стишити гупання в голові. А думи продовжували борстися, випереджаючи одна одну. Він ніяк не міг їх приборкати. І привиділось йому: у тому Суботові на високій горі домовина не Богдана, а України. Та така широка й глибока, як прірва. «Ти, Богдане, хотів, щоб москаль добром і лихом з козаком ділився... Та не так все сталося... Москалі все під себе підім'яли... І твої льохи розкопують, шукаючи скарби... Отак-то, Богдане, занастив еси вбогу сироту Україну... Та я вірю, що розвалиться церков-домовина і з-під неї встане Україна. Обов'язково встане і розвіє тьму неволі...» (Пізніше ці думки Шевченко викладе у вірші «Стоїть в селі Суботові...», який він написав 21 жовтня 1845 року в Мар'янському – авт.).

Після цього він знову вийшов на подвір'я, піднімаючи до зір руки, глибоко вдихнув свіже осіннє повітря. Зиркнув на суху вишню – на ній дзьобами до льоху знову сиділи ті ж три ворони. «Наче чекають, коли ж почнуть розкопувати і цей льох, аби чимось поживиться», – подумав Тарас, ухопив грудку землі

і пожбури в у тих темних потвор. Ворони ображено каркнули і розтанули серед ночі. Тарас подався до кімнати, умився, роздягнувся і впав на ліжко...

5

Його розбудив легенький стук у двері.

– Хто там? – спитав хриплим голосом.

– Це я, Тарасе Григоровичу, – Маланка, – почувся дзвінкий жіночий голос. – А ви ще спите? Вже скоро й обід.

– Заждіть хвилинку, я зодягнуся, – прохрипів спросоння Тарас.

– Та не поспішайте. Я не збираюся вас тривожити, а тільки хотіла сказати, щоб ви не ходили до корчми. Я вам готуватиму страви. Зрозуміло? – твердо сказала Маланка по той бік дверей. – Може вам кваску? То я залишу його на призьбі біля входу. Не чую!

– Спасибі, дорогенька, – гукнув у відповідь Тарас.

– Одним спасибі не відбудетеся, – залилася сміхом Маланка. – Ну, я пішла до печі.

«Бойова молодиця, – подумав Тарас, підхоплюючись із ліжка. – Така свого доб'ється. Проте, видно, щира. Як зазивно вона, слухаючи, дивилася на мене в корчмі. Жагучий у неї погляд. Так і зачаровує. Цікаво, хто її до мене приставив?».

Втім Шевченко вирішив не відмовлятися від такої помочі та опіки у незнайомому йому Миргороді. Умившись та поголившись, він вийшов на подвір'я і зіптовхнувся з насмішкуватим поглядом Маланки. Вона розтопила надвірну піч і на столі під грушою нарізала городину на борщ. Поряд лежала низка сушених золотистих карасів. Він здивовано глянув на жінку, її карі очі під трохи піднятими чорними бровами хитрувато блискали. «Звідки вона дізналася, що я люблю борщ зі свіжою капустою і сушеними карасями? Хто їй сказав?»

Маланка спіймала той подив. І, схоже, захотіла трішки побавитися словами з Тарасом. Вона розв'язали шворку, стягнула з неї пару десятків пузатеньких рибин і розіклала вздовж столу.

– Це з нашого Хоролу. Наразі для вас зловлено. Правда, гарніюні? – дражнила вона.

– Гм, для мене? Не може бути. Я тільки позавчора прибув. Навіть якби їх вчора зловили, то вони аж ніяк не могли до сьогодні висохнути, – схоже, й Тарасові сподобалася така словесна гра.

– У когось, може, не підсушилися б, та тільки не в мене.

– Яка ж ти палка!

– А я така! – завертіла сідницями Маланка. На її високих грудях поверх вишиванки заворушилися разки намиста. – Можу й ваше серце присушити...

– Навряд чи вдасться тобі, чародійко, – Тарас окинув її з голови до ніг. «А вона таки має добрий стан, хоч трішки й повнувата».

– Ви, Тарасе Григоровичу, погано про мене думаете...

– От що, голубонько, давай на ти – без усяких там панських викрутасів. Я з кріпаків і ти не багачка. Та й ненабагато молодша від мене. І називай мене просто Тарасом. А думаю я про тебе гарно. І сама ти нівроку – любо– дорого подивитися.

– От-от, Тарасе, ти уже в мене на гачку, як оті карасі колись, – сказала й залилася рум'янцем, почала завзято шаткувати капусту. – А ще як спробуєш, шановний віршувальнику, мого борщу, то... – і скоса знову пограла очима. – Тепер же не заважай мені чаклувати над казаном.

– Гаразд, красуне. Я тим часом пройдуся околицями, полюбуюсь вашими красотами, – відказав Тарас і поліз до бокової кишені каптана, аби пересвідчитися, чи там є папір і олівець.

Відходячи, зиркнув на льох, на суху вишню. Нікого... Все на місці... І льох не розритий...

На виході з двору Тарас зіткнувся з господарем заїжджого двору Микитою Коробкою. Той саме розчиняв навстіж стулки воріт. Привітавшись, спитав, кивнувши на Маланку:

– А чия це щебетуха?

– Маланка? Зараз нічия. Був чоловік, та забрали до війська. І як у воду канув. Мабуть, загинув. Гарна молодиця, добра й порядна, та марно пропадає. Служить у тутешнього поміщика Шершевицького.

– Ясно, – підтакнув Тарас. – То я пішов.

– Якщо до Хоролу, то за моєю хатою прямо через Ведмедівку до Чернечого урочища, – взявся пояснювати Микита. – І попадете на кладку через річку. Там такий гай! А за ним вигін, де хлоп'яки гусей та корівок пасуть.

Тарас брів вузькою ще не просохлою від недавніх дощів доріжкою, над якою шатром звелися високі липи та дуби. Любувався усім зеленим вбранням і між іншим подумав: «Так ось звідки Маланка знає і про борщ, і про сушені карасі – від Шершевицького». То він замість себе цю карооку красуню прислав? От хитрюга! А де ж сам? Обіцяв зустріти. Та Бог з ним. Не забув, значить, знайдеться».

Краєвиди Хоролу його вразили. Спинився на кладці. Над вузькою в'юнкою річечкою, чистою та прозорою, деінде нахилися густі високі верби з довгими косами над плесами та осокою, ще зелені, зі смужками вже позолоченого листя. За ними виструнчилися тонкостанні тополі та перешіптувалися сріблясті розлогі осокори. На сухих гілках зграйками збиралися дзвінкоголосі ластівки, мабуть, домовлялися, коли відлітати у вирій. «Яка ж справді живописна Полтавщина! Як і вся Україна! Тільки щастя та долі не має. Відібрали, украли, продали... Чужі і свої злодії... А ці пейзажі так і просяться на полотно... Я підготую офорти... І створю альбом, при перегляді якого панам стане соромно... За те, що на тлі цих красот у ярмі та бідності тримають народ!». Тарас так подумав і в ту ж мить сам собі заперечив: «Ні, не офортами їх можна переконати. А гнівним словом, протестами... Якщо не допоможе, то вилами чи сокирою!» Він зрозумів, що й цього разу думи не дадуть понасолоджуватися оцією віковичною красою. На що б він не дивився, а вони навертають його на сумний лад. Той, хто виріс у неволі, не може стати вільним, навіть коли з нього зняли кайдани. Та й почимчикував назад...

Ледь скрипнув повіткою, як почув дзвінкий голос Маланки:

– Тарасе, прошу до столу! Борщ уже готовий! І карасі тебе заждалися! І я також... – і знітилася, блиснувши на нього ясними очима. – Давай я тобі на руки зіллю. Тільки зніми каптан.

Тарасу нічого не залишалось, як виконати її наказ. А вже витираючи руки вишитим рушником, що подала Маланка, сказав між іншим:

– Я знаю, хто ти.

– За цим до річки ходив? – спитала, поклавши руки на круті боки. Схоже, вона вирішила продовжити гру, яку розпочала ще по своїх приході. – То хто я? Ну, кажи, не соромся?

Тарас змовницьки підморгнув:

– Знаю, знаю... Мені сороки все про тебе наджеркотили. Все-все...

– То я слухаю. І не дам борщу, доки не скажеш, – жартівливо звела на перенісці чорні брови.

– То ж слухай. Ти, Маласю, найдобріша жіночка у всьому Миргороді. Ти, зіронько, – справжня українська красуня. І я ладен хоч зараз малювати твій портрет. Ти, голубонько, неймовірна господиня. Мені б таку дружину...

– От на цьому, Тарасе, й припини свою похвальбу, – раптом різко обірвала його Маланка, її очі зволожнили. – Не варто наді мною насміхатися. Бо... бо я розплачуся і втечу... – і відвернулася до печі.

– Вибач, не хотів тебе образити, – торкнувся її плечей Тарас.

– Я й не ображаюсь. Просто мені давно ніхто не говорив таких приємних слів, – різко обернулася до нього. – Так що за це тобі спасибі. А щодо мене, то я служниця Шершевицького. Він, дізнавшись про твій приїзд, попросив мене подбати про тебе. Сам він на виїзді. Не сьогодні, завтра прибуде. Обіцяв зразу ж тебе відвідати... Тарасе, а ти, будь ласка, мені нагадує, що я в цьому світі, окрім наймицьки, ще й зіронька, і голубонька... Для мене, як і для кожної жінки, це так важливо... А зараз сідай за стіл.

– З задоволенням, моя рибонько. Так і ти ж сідай поруч.

– Е, ні, служкам не положено, – якимось лякливо відсторонилася Маланка.

– Тоді і я не сяду, – твердо мовив Тарас, і на його щоках заграли жовна невдоволення. – Ми з тобою – рівня. Ти ж знаєш, що я з кріпаків. І якщо ти не сядеш зі мною за стіл, то я відмовлюся від твоїх послуг.

– Та незручно, Тарасе.

Але він схопив її за руку і силком всадовив на лаву. Сам ухопив полумисок, дерев'яним ополоником набрав у нього пахучий борщ і поставив перед Маланкою.

– О, Господи, та куди ж це годиться! Хіба ще чоловіча справа?! – вигукнула, миттю підхопилася з-за столу, майже вирвала у Тараса ополоник, наповнила велику миску. – Сідай, Тарасе. Смачного тобі. А я отут скраєчку примощуся.

Обідали мовчки. Тарас ні-ні та краєм ока й зиркав на молодицю, усміхаючись одними очима. І коли вичерпав до денця свою миску, якось урочисто прорік:

– Чудовий борщ! Сто років такого не куштував! Спасибі тобі, господине! Упевнений, такої другої майстрині на всій Полтавщині не знайти, – вип'ятив черевце і показово потер його долонею. – Тепер я аж до завтра ситий буду. До речі, вранці збираюся в Комишине. Там у мене робота є.

– І коли повернешся? – насторожено спитала Маланка.

– Сподіваюсь, під вечір, – підводячись із-за столу, відповів Тарас.

– Я чекатиму на тебе, дорогий наш гостю. Приготую щось смачненьке. Ти не проти?

– Та ні. Тільки не хотів би тобі клопоту завдавати.

– Та який клопіт! Я ж від душі! Люблю добрим людям робити добро, – і чомусь зарум'янилася.

– Дякую, серденько. Не знаю, чим тобі й відплатити. Може, грошима?

– Та ви що, Тарасе Григоровичу?! – перейшла на «ви». – Не ображайте мене. Я справді щиро хочу вам допомогти...

Тарас ступив до Маланки, зазирнув у її очі, наче хотів переконатися у правдивості зізнань, торкнувся рук, що м'яли фартушок. Відчув у них легкий трепет. Ще уважніше глянув у її зіниці – там промінилися теплі вогники.

– Постараюся не затримуватися, – мовив і направився до хати.

Тарасові були приємними турботи Маланки. Проте він все ж вирішив тримати її на відстані. Бо жінка таке створіння – візьме й закохається. І тоді вже не в неї, а у нього буде клопіт. Нині йому хотілося бути вільним, незалежним, робити те, що сам бажає. Та й Тодося ще в серці панує, раз-по-раз постає перед очима. Від того йому часом робилося тоскно, особливо в нічну пору.

Ледь сонце звелося над обрієм, Тарас уже був біля миргородського базару, де біля возів теревенили візники. З одним із них, кремезним, чорновусим, майже Тарасовим ровесником, який назвався Петром, домовився про поїздку швидко. У нього була пара добрих коней і віз із товстим шаром сіна, накритим широкою новою попоною та рядниною. В дорозі, що звивалася поміж вибалками та панськими полями, говорили про що завгодно – почали з погоди, продовжили балачкою про порядки в місті, а закінчили жінками. Надто охочим виявився Петро до цієї теми. Здавалося, усе знав про миргородських молодиць та дівчат. Тарас слухав, слухав, а тоді візьми й спитай:

– А що про Маланку, служницю Шершевицького, скажеш?

Петро скособочив пужалном чорну шапку на голові, прицьмакнув і якось нехотя почав розповідати.

– О-о, то грім-молодиця. Що гарна, то гарна. І хазяйновита! Якось попросила підвезти її додому з клунками – саме поверталася від рідні. Звісно, такої нагоди позалицятися я не втратив. І клунки її вклав на візок, і посадив її, мов кралю, на передок цього ж таки візка, і у двір її все позаносив та склав у сінях. Та при цьому все натякав, що, мовляв, прийду вечірком на узвар. А вона тільки посміхалася та кивала головою. Коли ж я скінчив усю ту роботу, та хотів пригорнути, торкнувшись сідниць – о-о, що то було! Маланка, хай їй трясця, як ухопить мене за барки та як штурхоне. Я, бідолашний, так і вилетів задки у двері, навіть шапку загубив у сінях. А вона ухопила рогач – і на мене з тим орудієм. Думав, гаплик буде. Та ні, вона змилоствилася, почепила на рогач мою шапку і подає. «Забери, – каже, – а то ще твоя жінка прийде на розбірки. А за те, що допоміг, спасибі». І знову киває на рогача. Я, зрозуміло, ухопив свою шапку і бігом з її двору... Отака-то Маланка. Інша молодиця щедро подякувала б – хи-хи! – за таку увагу, а ця... Як пропав десь її чоловік, вона й замкнулася. Скільки мужиків намагалися до неї приластитися – та куди там! Усіх одмітала від себе, як сміття, – Петро голосно розсміявся. – Все сподівається, що чоловік повернеться... Отак і пропадає молодиця.

В Комишині він зробив олівцем кілька замальовок залишків старого укріплення на гребні гори, вузенької, проте

живописної річки Комишанки, двох церков. І по обідній порі, коли сонце вже нахилилося до обрію, вони відправилися у зворотну путь. Шевченко, погойдуючись на візку, переглядав свої ескізи, прикидав, які з них можуть знадобитися для офортів у альбом «Живописна Україна». Візник, помахуючи батіжком над спинами коней, знічев'я насвистував якусь пісеньку. Тарас відчув, що зголоднів. Ще б пак, протягом дня лише двічі перекинув пару кухлів джерельної водиці в Комишині. І тут згадав Маланку – обіцяла приготувати смачний обід до його повернення, а ще те, як здригнулася, коли він поклав свої долоні на її руки. І раптом спитав Петра:

– Так кажеш, неприступна Маланка?

Візниця аж сіпнувся від його голосу. Спочатку щось пробубонів, а тоді, повернувши круту шию, відповів:

– Та повторюю ж – надто рогац у її руках колючий. Нікого до неї не підпускає! Бойова молодиця. А що, хочете на собі перевірити? Запала в душу? Ги-ги!

– Я не про те. Кажуть, вона знатна куховарка.

– А-а, зрозуміло. Шлунок нагадує про себе та про Маланку? – засміявся Петро. – То я можу пригостити сушеними окунцями.

– Дякую. Краще поїхали швидше. Якщо можна, – попросив Тарас.

Коли він скрипнув хвірткою заїжджого двору, помітив Маланку, котра за столом під грушею сиділа в задумі, підперши долонями щоки. Як же вона зраділа його появі, метнулася навстріч.

– Як ти вчасно, Тарасе! Як вчасно! А я й лящика запекла, і вареничків із сиром наварила. Он на столі прикриті ковдрою, – радісно щебетала молодиця.

– Так і розбалуєш мене, Маланю, – усміхнувся їй Тарас. – Аж незручно перед тобою.

– Та яке там незручно! Звикай! – і в голосі тепло і лагідність. – Я ж від щирого серця. Тарасе, там у мене на печі і тепленька водичка, аби ти змив дорожню пилку. Можу й злити, якщо дозволиш.

«Отакої! А Петро казав, що вона неприступна, – пригадав слова візничі. – Е, парубче, мабуть ти не з того боку до неї підходив».

– Маланю, дякую, я сам. Ти й так біля мене заморочилася. Відпочинь, голубко.

– Клопотатися про тебе – одна радість. Та й більше ні про кого. Одна я, наче билина в полі. Ти мені, Тарасе, за це якось при нагоді свої вірші почитаєш – то для мене буде найбільша подяка. Почитаєш?

– Залюбки. Як я можу відмовити такій чарівній молодичці, – приймаючи з її рук великий глек з теплою водою, пообіцяв Тарас.

– А я тим часом накрию на стіл, – вона витягла із плетеної корзини вишиту скатертину, струснула і взялася ретельно розправляти на дошках біля самого стовбура груші.

Вони вечеряли. Маланка щебетала про все, що думала і знала. Над ними золотавим листям шелестіла висока груша, ловлячи ласкаве проміння призахідного сонця. Тарас раз- по-раз поглядав на молодицю, усміхався, уплітаючи страву. І навіть подумав: «О, пійте, отаку б тобі жіночку. Дбайливу, веселу, чепурну. З такою не пропадеш. Вона цінуватиме тебе, піклуватиметься про тебе, як... А справді, як?... Як мати... Так то воно так. Але мені потрібна дружина, яку б я кохав, до якої б тягнулася моя душа... Як до Тодосі... О, Тарасе, не мороч голову ні собі, ні цій чудовій жінці... Треба при нагоді дати зрозуміти, що він та Маланка можуть бути лише друзями. І тільки». Так думав Тарас, наминаючи та розхвалюючи вареники.

А Маланка сприймала ті похвали інакше – як натяк на їхні подальші стосунки. Вона майже не зводила з Тараса своїх ясных карих очей, в глибині яких яскріла неприхована радість.

І тут від вулиці з-поза воріт почулося голосне:

– Тпру-у-у!

Широко розчинивши хвіртку, у двір ступив Павло Шершевицький. Високий, чорночубий, у розстебнутім кунтуші з атласною підкладкою, він рвучко наближався, розставивши руки для обіймів, і радо готів:

– Тарасе, вибач, що я особисто не зміг тебе стріти. Довелося затриматися в губернії, в Полтаві. А дай я тебе обійму, друже ти мій дорогий!

Тарас наспіх витер губи рушником, переступив лаву і подався навстріч. Обнялися, розцілувалися.

– Тебе тут не зобижали, не зневажали? – Шершевицький кинув погляд на Маланку.

– Та що ти! За мною тут доглядають, як за паничем. Якби ти знав, які смачнющі страви готує Маланочка! Не знаю, що б я без неї й робив, – Тарас теж глянув на Маланку і злегка вклонився.

– О, вона така. Ліпшої куховарки в Миргороді не знайти, – похвалив і Павло. – У мене служать тільки такі – найкращі! Май це на увазі. А з Маланкою дружитимеш – лиха не знатимеш.

– Пане, ви мене прямо засоромили перед таким поважним гостем, – зашарілася Маланка. – Дозвольте, я займуся своїми справами.

Шершевицький кивнув. Потім взяв Тараса за плечі і повів двором.

– Тарасе, я до тебе у невідкладній справі. Завтра у себе вдома я збираю своїх найближчих друзів – чоловік шість-сім. На раду-пораду. Розумієш, прийшла, брат, пора одружуватися. Є кілька претенденток. Але яку обрати, щоб не помилитися, – не знаю. Тож ви, друзі мої, і підкажете, і порадіте. То як, Тарасе, згода?

– Звичайно. Кращого свата, аніж я, тобі, Павле, не знайти. Я такий досвідчений – через те й досі нежонатий ходжу, – віджартувався Тарас. – Але тобі пораду дам. Люблю давати поради.

– От і добре, друже. Завтра увечері й зберемося. Я пришло за тобою екіпаж, – і не знімаючи рук з Тарасових плечей, гукнув: – Маланко, завтра Тарас Григорович у нас в гостях! Так що постарайся!

– Я дуже рада, пане! Дуже! – відізвалася Маланка. – Я вам приготую так, як ні в якому Санкт– Петербурзі не приготують!

Шершевицький як налетів раптово, ніби вихор, так і поїхав, залишивши незачиненою хвіртку. Тарас підійшов до Маланки і сказав стиха:

– Цінує тебе пан! У тебе справді кулінарний талант. Сам переконався.

– Дякую за визнання, Тарасе. У кожного свій талант. У тебе писати ти малювати. За це тебе любить Україна і я також... – сказала, замовкла і почервоніла, знітившись. Та покартала за те, що бовкнула зайве.

– Спасибі й тобі за шану, Маланю. Та тільки часом здається, що нашими здібностями дехто хоче скористатися в своїх інтересах.

– Правда твоя, Тарасе. То й же пан Шершевицький теж хоче похизуватися перед друзями товариством із тобою.

– Це зрозуміло. Не він перший, не він останній. Але мене це мало обходить. Доля народу, пригніченого, обдуреного, обкраденого панами та жидами, – ось що мене хвилює. Усім отим багатіям я не раз говорив, а скажу ще більше. І нехай не сподіваються, що мене можна улестити, підкупити. Я їм видам усе, що думаю, – Тарас жартома стиснув перед грудьми кулаки.

– Ой, Тарасе, не наклич біду на свою голову, – захитала головою Маланка. – Бо багаті – таке плем'я: тут тобі усміхається та в похвалах розсипається, а там заради своєї вигоди і ніжку здатне підставити.

– Та вже навчений... – буркнув Тарас.

– А я справді дуже рада, що ми з тобою завтра побачимося, – сказала Маланка з таким теплом, що Тарас аж засміявся весело. Ще й сам подивувався: як мало людині треба – добре слово та щира усмішка.

А молодиця, спроквола мнучи в руках рушник, яким витирала посуд, просто дивилася на нього великими карими очима, ніби зачарована. Тарас зрозумів той погляд – закоханої жінки.

6

Того дня Тарас ще зїздив з Петром на етюди до Малих Сорочинців. Повертаючись по обіді до Миргороду, він, напівлежачи на бричці, дослухався до перегуків степових птиць та ховрашків на обочині дороги. Петро, схоже, куняв на передку, бо на виїмках сіпався та смикав віжки, покрикуючи своїм гортанним «Но-о!». Тарас пригадав вчорашній візит Шершевицького. Таки якась дівчина замакітрила голову цьому джэнджику, якщо вирішив одружитися. Видно, справді приспіла пора. Як-не-як, а вже три десятки йому настукало. Цікаво, кого ж він хоче взяти за дружину? Навряд чи наймичку, а тим паче кріпачку. Бо вони йому не рівня, не панського виховання. Багачка йому потрібна! Проте він, Тарас, не завидує багатіям. Женяться без любові, на вигоді... А потім усе життя

мордуються або в гречку скачуть... Тарас вийняв аркуш та олівець і, погойдуючись на візку, сьак– так почав шкрябати...

Отак розмірковуючи про інших, він переключився на себе. Мовляв, пора й тобі, Тарасе, пару шукати та сім'ю заводити, нічого парубочитися, у твоєму віці біля тебе цілий виводок дітвори вже має вертатися. Ну, не вийшло з Тодосоєю. Її батько, той гонористий попик, не захотів мати Тараса за зятя. Що тут поробиш? Лізти напролом на сміх людям. Дай, Боже, Тодосі щастя... Але у Україні так багато гарних дівчат та молодлиць, які теж на пару чекають. Взяти хоча б Маланку. З неї вийшла б чудова дружина. І кмітлива, і метка, і роботяща, і ввічлива. Та й личко біле, привабливе. Й до нього, з усього видно, не байдужа. Що ще потрібно чоловікові? Жив би з нею, поживав та добра наживав. А й справді, треба краще придивитися до Малані. Може після ближчого знайомства серце й тьохне у грудях соловейком... Чи ти, Тарасе, теж на багатеньку жіночку сподіваєшся? Е– е, брате, у багатій будеш як у наймах... Не вгодиш, то вижене з хати... І знову щось почав швидко записувати, вибираючи моменти, коли візок не підстрибував.

За роздумами та писаниною не зчувся, як і в Миргород вїхали. Тарас ледве встиг умитися та причепуритися у своїй «келії», як у двері постукали.

– Заходьте! – відгукнувся на стук.

Двері повільно прочинилися, на порозі показався високий чорновусий парубок у смушевій шапці.

– Пан Шершевицький за вами карету прислали, – пробасив парубок.

– Нащо мені карета? Я до неї не приучений. Я не хочу ганьбитися перед людьми. Та й до маєтку твого пана рукою подати.

– Але хазяїн наказав... – парубок ошелешено блимав карими очима. – Там уже пани позбиралися.

– Це для тебе він повелитель, голубе, та не для мене. Мені він наказувати не може. Так що повертай голоблі. Скажеш, я прийду, – рішуче заявив Тарас. – Я знаю, де Павло мешкає.

– Тарасе Григоровичу, та він же мені чортів усипле, якщо я вас не привезу. Йй– богу, наваляє, – м'явся парубок, пригинаючись у дверях.

Тарас здивовано зміряв парубка з ніг до голови: плечі широкі, кулаки, що тримали батіг, дебели і сам він, мабуть, на півголови вищий від Шершевицького.

– Маючи таку статуру, не ти, а він повинен тебе боятися.

– Не положено, – промимрив парубок.

– В тому то й біда наша, що ми, українці, боїмося свою силу показати. Не положено... А панам, значить, положено збиткуватися над своїми людьми, – Тарас відчув, як у грудях закипав гнів. – Що ж, сьогодні я їм розкажу, що положено! А зараз ми зробимо так: я піду пішки, а ти зі своєю каретою плестимешся трохи позаду... Не вистачало, аби люди подейкували, що Шевченко як пан роз'їжджає... Допетрав?

– Та зрозумів, – незграбно сіпнувся у дверях парубок, поправляючи шапку, що з'їхала з голови, зачепившись об косяк.

Отак вони й дісталися до маєтку Шершевицького: попереду Шевченко у розстебнутому кунтуші, з-під якого визирав поношений фрак, позаду, на відстані у півсотні сажнів, карета з візником, який весь час притримував коней.

Тарас піднявся на ганок панського будинку, легенько смикнув двері – прочинилися й не скрипнули, увійшов до вітальні, що виблискувала позолотою, посередині широкий різнобарвний персидський килим, біля входу мармурові скульптури античних богів. «На труди кріпаків та найманців куплена вся ця розкіш», – мигнула думка. Крізь прочинені дубові двері доносилися чоловічі голоси. Хтось спитав:

– Павле, та скільки ще нам чекати на того кріпака? Інший на його місці летів би на перший поклик пана, а цей... Ні страху, ні поваги. Зазнався.

– Ігнатівчу, утихомир свій гонор. Нас, панів, багато, а Шевченко один, і другого такого нині в Україні немає, – з прихованими нотками роздратування відповів Шершевицький.

– Хоч і немає кращого, але хазяїв, які тримають на своїх плечах увесь повіт, мав би поважати. Ми годуємо таких, як він, – продовжував бурчати той же голос. – От я не так давно був у Санкт–Петербурзі. Так там про нашого кріпака не високої думки. Особливо Белінський. Він його буквально розмазав по підлозі.

– Ігнатовічу, знайшов кому вірити. Тому неістовому Вісаріону... Та той жидок усіх українців називає не інакше як хахлами та безмозглим скотом... Давай про це не будемо. Ось я тобі нашої української горілочки плесну. Знаю, ти як хильнеш, добрішим стаєш, – запропонував Шершевицький, наповнюючи чару, з якої не зводив жадібних очей Ігнатовіч. – З хвилини на хвилину кучер привезе нашого гостя.

– Плесни. По вінця наливавай. Бо не втримаюсь і намелю тому борзописцю такого, що йому й не снилося.

– Та Бог з тобою! Сподіваюся, ти не хочеш, щоб нам дорікали за нешанобливе ставлення до іменитого земляка. Ось пригуб горілочки – кращої на всій Полтавщині не знайдеш, – умовляв Шершевицький.

Тарас слухав ту розмову. І йому ставало все веселіше. Уже те, що пани дожидаються його, колишнього кріпака, багато значить. Хай знають, що і серед бідаків є таланти. А уяснивши це, може ставитимуться до них як до людей, а не як до бидла. Особливо зацікавив зарозумілий Гнатович. Хто ж він – той, хто живе на широку ногу за рахунок трударів? От зараз і стане ясно. Тарас лунко постукав, не чекаючи дозволу, навстіж розчинив двері і, сміючись, увійшов до зали. За великим круглим столом сиділо трійко чоловіків, ровесників Павла, у вишитих сорочках. А навпроти них сивовусий чолов'яга, з м'ясистими червоними щоками під вузькими сердитими очима та з пишним червцем, що впиралося у стіл. Шершевицький, теж у вишиванці білим по білому, кинувся до Тараса з обіймами. І голосно сповістив:

– Знайомтеся, друзі! Це і є наш знаменитий український поет та художник, улюбленець України Тарас Григорович Шевченко!

Ті, хто сидів, підхопилися з крісел, тільки сивовусий піднімався повагом, неохоче.

– Я радий тебе вітати, Тарасе, у моєму скромному обійсті, – Шершевицький рвучко притискав гостя до себе. А потім по черзі представив друзів. Ті радо трясли Тарасову руку, називали своє ім'я та титули.

Коли черга дійшла до сивовусого, той ліниво подав для привітання пухку долоню і відрекомендувався:

– Владімір Ігнатовіч, сусід Павла, – і зразу ж уместився в крісло.

Шершевицький широким жестом запропонував Тарасу крісло поряд себе і кілька разів лягнув у долоні. З інших бічних дверей показалася Маланка, низько вклонилася гостям, на мить спинила погляд на Тарасові. У квітчастій вишиванці, підперезаній нешироким поясом, вона грайливо поводила стегнами.

– Подавайте страви! – наказав Шершевицький.

І зразу ж шестеро юнок, усміхнених і чемних, у вишиванках та віночках, з тацями наїдків тихо, мов лебідки, попливли залом, перед кожним гостем поставили на стіл страви. Так же нечутно зникли. Шершевицький підняв кришталеву чару і урочисто прорік:

– Шановне товариство, я радий усіх вас бачити у моєму скромному помешканні. Ви ті, на кого я завжди можу покластися, довірити найсокровенніші свої таємниці. Тому перший тост: за вас, любі друзі! Щоб множилися ваші статки! Щоб у благості жили ваші сім'ї! Щоб мир і спокій завжди був у наших благословеннім краї! Щоб ви кохали і були кохані! – обходячи навколо столу, цокався з кожною чарою і вже на своєму місці стоячи вихилив свою. – Прошу, панове, призволяйтеся усім, чим Бог послав.

Цей тост дещо спантеличив Тараса. «Про який мир та спокій Павло говорить? Навколо люди, як воли, у ярмі. Від поту не просихають, аби оця панота смачно їла та пила. Ні, треба чимось збити їхню пиху. А почитаю я їм свої вірші!», – свердлила думка. Він тільки пригубив чару і поставив за таріль із запеченою гускою.

Ігнатовіч це помітив і прямо заявив:

– Чому ти, Тарасе, не п'єш? Гребуєш? Компанія не підходить? У корчмі з голотою краще?

– Ігнатовічу, ну, припини, їй-право! – озвався Шершевицький. – Більше нічого не кажи. – І знову піднявся. – Так от, панове, я запросив з двох причин. Перша – послухати нашого шановного гостя Тараса Григоровича. Він уперше у нашому Миргородському краї. І друга причина – мені потрібні ваші поради, друзі, у такій делікатній справі як одруження.

– Нарешті й ти визрів! – Ігнатовіч заляскав у долоні. – За це треба випити!

– Та встигнемо – попереду ціла ніч, – сказав Шершевицький. – А зараз на правах майбутнього жениха

прошу Тараса Григоровича продекламувати нам свої твори. Бо, знаєте, одне – самому їх прочитати, і зовсім інше – послухати у виконанні автора. Тож прошу! – улесливо простягнув обидві руки у бік Шевченка.

Тарас відсунувся з кріслом від столу поближче до вікна, вийняв з нагрудної кишені стосик аркушів, а сам уже почав декламувати поему «Сон», як почув невдоволений голос Ігнатовіча:

– Тарасе, тільки не «Сон»! Благаю! Не хочу бути учасником іздевательства над нашим ясновельможним імператором Ніколаєм та царицею! Як вірнопідданий не бажаю! Бо ти там такого понаписував, що можна й до Сибіру заgrimіти.

– То, може, почитати про гайдамаків? – лукаво примружився Тарас. А сам подумав: «Які вони вся однакові – що поміщики, що священники».

– Та ні! Навіщо нам кров за цим благородним столом?! Кому потрібна та дика різанина? Хіба стало краще усім жити після того кровавого бунту? Ні! Ти нам краще почитай про Катерину... – запропонував Ігнатовіч.

Шершевицький зрозумів – нетактовність сусіда може зірвати всю вечірку. І він сказав по– простяцьки:

– А почитай про те, що думаєш Тарасе. Про те, чим душа твоя переповнена. І ми зрозуміємо.

Тарас, аби не конфузити господаря, вдав, що пропустив мимо вух «великомудріє» Ігнатовіча, і, опустивши повіки, тихо зашепотів:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали не папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як билину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

(«Думи мої», С.– Петербург, 1839).

Голос Тараса здригався, очі волого блискали, аркуші в його лівій руці легенько тремтіли, а на правиці так стиснув пальці, що аж побіліли. І, здається, він уже не декламував, а виголошував молитву:

В Україну ідїть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
А я тут загину.

Як тільки Тарас замовк, Шершевицький, а разом з ним і трійко його молодих друзів піднялися з крісел і щосили заляскали в долоні. Тільки Владімір Ігнатовіч, розвалившись, мляво зводив перед собою пухкі руки, вдаючи аплодисменти. Шершевицький підскочив до Тараса, що сидів, мов у забутті, і рвучко обійняв його плечі, вигукнув:

– Тарасе, друже мій дорогий, от ми тебе й вітаємо разом з твоїми думами на нашій богоданій Україні! Серед нас ти, слава Господу, вже знайшов щире серце і щиру правду! А тому, браття, пропоную тост за нашого вельмишановного Тараса Григоровича Шевченка! Він уособлює в собі кращі риси українського народу. Прошу підняти чари за нашого друга! – ухопив за тонку шийку графин і всім набулькав повні чари. Одну подав Тарасові. – Прошу за стіл, наш любий друже.

– Та все ж правильніше сказати – малоросійського народу. Адже ми живемо в Малоросії, – прогудів Ігнатовіч. Проте чару підняв і миттю вилив у широко роззявлений рот.

Тарас знову вдав, що не дочув, проте в його грудях закипала злість на цього «мацапуру». Не хотілося з перших хвилин знайомства вступати у спір з недолугим «малоросом».

Трохи перекусивши, Тарас раптом запропонував:

– А давайте я вам прочитаю свою нову поему, містерію, яку написав уже у вашому Миргороді. Називається вона «Великий льох», – і почав виймати аркуші із паперового стосика. – Це єдиний її примірник. Не встиг навіть переписати на чистовик. Її ще ніхто не чув. Ви будете першими її слухачами. Не проти?

– О-о, це для нас, миргородців, велика честь! – вигукнув Павло. – Читай, брате!

Ігнатович, обгризаючи гомілку запеченого гусака, промурмотів:

– Я за. Тільки, Павле, давай ще по одній ушкваримо. А то, мені здається, у тому великому льоху може бути холоднувато, – і власноруч наповнив свою чару. Шершевицький змушений був і решті налити.

Тарас для виду теж підняв чару, пригубив, поставив на стіл і знову розгорнув свої папери, помережані олівцем. Озирнувши компанію, що приготувалася слухати, а в бічних прочинених дверях помітив Маланку, за її спиною ще двох служниць. Маланка підбадьорююче кивнула Тарасові, осміхнулася лагідно.

Тарас читав виразно, не поспішаючи, міняв тембр і силу голосу, наче грав ролі то тих трьох нерозумних душ-пташок, що каюлися у своїх гріхах, то трьох ворон, що хрипко каркали на сухій гілляці над льохом, то трьох лірників, які дбали лише про те, аби чимось поживитися. Особливо кумедно у виконанні Тараса показав себе москаль-ісправник, який командував розкопками великого льоху та все сокрушався, що нічого не вдалося прихопити. Тарас навіть почав тупати та кричати несамовито по-москальськи на старців-лірників:

«Вы что делаете, плуты?!»
«Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана...»
«Я вам дам Богдана,
Мошенники, дармоеды!
И песню сложили
Про такого же мошенника...»
«Нас, пане, навчили...»
«Я вас навчу!.. Завалить им!»
Взяли й завалили –
Випарили у московській
Бані– прохолоді.
Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді!!
Так малий льох в Суботіві
Москва розкопала!

Великого ж того льоху

Ще й не дошукалась.

Всі мовчки сиділи в задумі від почутого. Тарас потер пальцями очі, плеснув у келих узвару, аби промочити пересохле горло. Пани продовжували грати в мовчанку. Таке враження, буцімто не зрозуміли, про що йдеться в цих алегоріях, або їм байдуже. І раптом з бічних дверей почулися гучні оплески – то Маланка з трьома іншими служницями біла в долоні, аж луна залопотіла залою. Шершевицький зиркнув на них – вони стихли й нещільно причинили за собою двері. А тоді й він захлопав повільно, розмірено. Його підтримали й парубки. Лише Владімір Ігнатівіч сердито покушував губи, прискіпливо роздивляючись пахущу смаженину на столі. А тоді смачно позіхнув і крякнув:

– Тарасе, ну що ти хотів сказати? Убий мене – не розумію. Невже тобі так погано живеться? Тебе приймають найкращі, найбагатші люди Малоросії – а тобі все не так. Тут і Богдана приплів, і Петра Першого, і Катерину Другу... Та якби не вони, то й ми – я, Шершевицький та інші – не мали б таких статків. Я повинен їм до гробової дошки бути вдячним. Треба допомагати Ніколаю зміцнювати Росію, підтримувати царя-батюшку – це в наших інтересах... Скажи, ну чому ти не пишеш так, як наш земляк Микола Гоголь? Він ніде не виступає проти царів, дворян. І Катерину у своїй «Ніч перед Різдом» показав достойно, як дбайливу імператрицю і добру матушку, що дбає про своїх підданих у Малоросії. Пам'ятаєш, як козацька старшина перед нею плазувала? Тож бо. І Олександр Пушкін теж нічого поганого не писав про його імператорське височество, поміщиків та чиновників... Ти ж норовиш ущипнути, штрикнути царську милість та ясновельможне панство... У своїй поемі «Сон» так поїздівався над царицею... Якби я був на місці царя, то такого б тобі всипав або й у рекрути відправив. Ти, вчорашній кріпак, що собі дозволяєш?

Тарас відчував – у грудях наростає протест, клубком підступав до горла, ставало важко дихати. «Мацапура! Лакей! Визискувач! Гнобитель!.. Та сама ворона!..» – в голові народжувалися епітети, один дошкульніший попереднього. Та все ж і цього разу він утримав гнів у собі – у гостях же. Ретельно скрутив у рулончик аркуші і поклав біля себе в крісло. Тільки брови насупив та кілька разів важко зітхнув, набравши повні

легені повітря. Трохи заспокоївшись, тихо мовив, звертаючись до Владіміра Ігнатовіча:

– Тоді вам варто було запрошувати не мене, а лірників. Вони б співали лише те, що б ви їм замовляли. А ви б їх облагодетельствували шматком хліба з барського столу.

Ігнатовіч побагровів, заводив жовнами.

Шершевицький, аби не допустити конфлікту та зняти напругу, запропонував гостям вийти на веранду, прогулятися алеями.

– У промінні призахідного сонця мій сад просто чарівний! Ходімо, друзі, ходімо! Хоч на кілька хвилин, – просив Павло. – Де ви ще побачите таку красу?! Слава тобі, Господи!

Молодики, осмикнувши вишиванки, прудко підвелися. Тільки Ігнатович, виставивши черевце, сидів непорушно.

– Хлопці, мені й тут добре. А ви погуляйте.

Шершевицький вивів усіх на веранду, притримуючи Тараса за лікоть, а потім ще й запропонував пройтися короткою алеєю золотавих лип до невеличкого озерця.

Тим часом Ігнатовіч, насурмлений та сердитий, потираючи пальці, ніби перебирав червінці, поглядав на рукопис Шевченка і міркував: «То кажеш, кріпаче, що в тебе один примірник тієї містерії. Добре... Дуже добре... Якщо зараз його поцупити, то не буде ніякої містерії... І голота ніколи про неї не дізнається... А що? Сховаю її за пазуху... Ніхто ж мене обшукувати не буде... А для його царської величності то буде моя добряча послуга і може обернутися для мене вигодою...»

Ігнатовіч спроквола піднявся, глянув у вікно, аби переконатися, що ніхто з тої компанії його не помітить, ступив до крісла, де лежали аркуші, склав їх удвічі і вже збирався засунути за пазуху, та раптом почув за спиною веселий жіночий голос:

– Ви хочете не лише прослухати, а й перечитати те, що написав наш Тарас? Похвально, вельмишановний пане.

До Ігнатовіча з пустою тацею швидко крокувала Маланка. Вона ніби зрозуміла наміри цього опецькуватого пана і вирішила завадити його злим намірам.

– А щоб тобі ні дна, ні кришки! – злякано сіпнувся Ігнатовіч і випустив аркуші. Вони сповзли по його одутлому череві і розсипалися на підлозі.

– Ой, лишенько! Прийде наш Тарас, а його записи валяються. Що він про нас подумає? Пане, а давайте я їх швиденько зберу, – поставила тацю на стіл, присіла і почала складати листи.

Владімір Ігнатовіч відступив на кілька кроків, спересердя махнув рукою і прогудів:

– Ти от що, Маланко. Я зараз піду. А ти скажеш Павлові, що мене терміново викликали. Ясно?

– Та я ж не глуха, – все ще збираючи аркуші, покірно мовила Маланка.

– Теж мені захисниця! – Ігнатовіч ледве не наступив на пальці служниці. – Одного поля ягоди! Голитьба! – і гордовито поніс поперед себе черево до вітальні.

Маланка, притискаючи аркуші до грудей, випросталася і прошепотіла вслід Владіміру Ігнатовічу:

– Кабан годований! Царський лакей! А щоб тебе собаки покусали! – і раптом засміялася сама до себе: – А таки ти, Маланко, молодець – врятувала Тарасові листочки. А то могли б і пропасти, – і давай їх ретельно складати у стосик.

Коли чоловіча компанія повернулася, Маланка з винуватим виглядом сказала:

– Тарасе Григоровичу, там ваші листки розсипалися. Я зібрала, але не знаю, в якому порядку. То ви подивіться.

– А що – протягом здуло? – спитав Тарас, проглядаючи аркуші та перекладаючи на кріслі.

– Був тут один протяг, та я вчасно двері зачинила, а то хтозна – куди полетіли б ваші вірші, – і до Шершевицького: – Пане, Владімір Ігнатовіч просив передати, що змушений піти у якихось невідкладних справах.

Павло здивовано підсмикнув брови, проте ця новина, видно, була йому приємною. Адже той Ігнатовіч міг зіпсувати вечірку своїм базіканням, особливо, коли зайве хильне – тоді його не спинити, ляпатиме язиком, що в голову забреде.

– Пішов так пішов, – майже весело сказав Шершевицький. – А тепер, друзі, прошу за стіл. Тарасе Григоровичу, будь ласка, – вказав долонею на крісло і взявся за графин. І крикнув: – Агов, дівчата, внесіть свічки, бо темніє і я комусь не долюю, а комусь переллю через вінця.

Маланка з дівчатами випурхнули із бічних дверей з канделябрами і палаючими свічками. Кімната зразу повеселіла,

заяскрили прикраси та килими, розшиті золотом. Маланка, ставлячи канделябр позаду Тараса, ледь чутно прошепотіла:

– Як я рада тебе бачити... – і, гойднувши стегнами, подалася до дверей.

7

– Прошу ще по одній – і я поділюся з вами величезною таємницею, від якої залежить подальша моя доля і все моє нещасне життя, – Шершевицький, обходячи навколо столу, знову наповнював чари. А потім підняв свою вище себе і урочисто прорік: – Так от повторюю: вирішив я одружитися, друзі! То ж прошу мене благословити на такий подвиг.

Ті троє молодиків, певно, знали претендентку в наречені, весело заусміхалися. На протилежній стіні заколихалися темні тіні від полум'я свічок і простягнули руки з чарами до Павла.

– На кому? – спитав Тарас.

– Спочатку вип'ємо, а потім і розповім.

– За твій подвиг, Павле! – підняв чару Тарас.

Вихилили, закусили. Витираючи рушничком вуста, Тарас знову спитав:

– То хто ж тобі серце присушив?

– Та є тут одна. Красуня – я вам скажу! Якби я був художником, день і ніч малював би її портрети. Але Бог не дав мені такого дару, – торкнувся долонею потилиці, тим самим ніби показуючи, як йому шкода.

– То давай я тобі намалюю, – запропонував Тарас.

– Е, ні! Довірити тобі таку красу. Ні-ні! – Павло жартівливо виставив перед грудьми руки. – А раптом вона закохається в тебе. Або ти в неї. Та я тоді прокляну той день і час...

– За мене не переживай. Моє серце зайнято. Там така – одна брова варта вола, а іншій брові ціни нема. Моє серце так і тягнеться до її порога, – Тарас мимохіть зиркнув на бічні причинені двері, в щілині помітив обличчя Маланки. Певно, вона чула те признание і подумала, буцімто вони її стосуються. А Тарас продовжив: – Але одна заковика – батько-пін не хоче віддати її за мене. Не підходжу за рангом. Хоче бачити зятем багатія. А я хто – поет, художник, мандрівник, колишній кріпак.

– То, може, ще все наладиться? – спитав Павло.

– Ех, – Тарас безнадійно затнувся. – Все минеться... Ти, Павле, скажи, коли на весілля покличеш?

– Хтозна. Розумієш, друже, окрім тієї дівчини-краси, є й інша кандидатура. Теж гарна – чорноброва, з лица хоч воду пий, а станочок...

– Тож вибирай, до якої душа тягнеться.

– Та обидві мені до вподоби! Тільки перша бідна, а друга з заможного роду. От я й мучуся, кого обрати. Заздрю тим, хто знайшов собі пару. А я стою, як на роздоріжжі... Сіпаюся то в один край, то в інший. А роки біжать... У моїх ровесників уже по двоє, а то по троє діток... Тож мені ваше слово, друзі, сподіваюсь, допоможе. Для цього й запросив вас, – обвів усіх уважними очима і спитав крайнього парубка: – Кого ти порадиш, Миколо?

– Як на мене Христина краща, хоча й не багата, а точніше – бідна. Проте у неї душа янгольська.

– А ти що скажеш, Іване? – Павло звернувся до другого молодика.

– Я так міркую: з часом краса, як та квітка, вицвіте, зів'яне. А статки залишаться. Я б обрав дівчину Уляну – впевнений, вона з хорошим приданим.

– Яка твоя рада-порада, Тихоне? – Павло перевів погляд на третього молодика.

– Я б на твоєму місці не морочив голову і собі, і дівчатам. Якщо не можеш визначитися, кого взяти за дружину, то рано тобі женитися. А з часом до якої душа потягнеться, ту й бери. Інакше пропадеш. Будеш спати з однією, а думати про іншу – то каторга.

– Тарасе, брате, а ти як міркуєш? – Павло уставився на Тарасе, ніби його слово мало вирішальне значення.

– Знаєш, друже, я у свати не годжуся. Але є у мене з цього приводу два вірші. Хочеш, прочитаю? – зітхнув Тарас.

– Тарасе, ти перший, хто мені дасть раду у віршах, – вдоволено потер долоні Павло.

– Не знаю, чи тобі сподобається.

– Читай! У твоїх творах правди більше, ніж у простих балачках. Я слухаю, – і Павло, пальцями змівши з лоба в'юнке пасмо чорного волосся, відкинувся на спинку крісла.

Молодики теж розвалилися в кріслах. На їхніх обличчях поблажливий вираз – мовляв, ану що скаже поет.

Шевченко розгорнув свої аркуші, вийняв пару і почав промовляти стиха, посилюючи голос з кожним наступним рядком...

Не завидуй багатому,
Багатий не знає
Ні приятні, ні любові –
Він все те наймає.
Не завидуй могучому,
Бо той заставляє.
Не завидуй і славному,
Славний добре знає,
Що не його люди люблять,
А ту тяжку славу,
Що він тяжкими сльозами
Вилив на забаву.
А молоді як зійдуться,
Та любо та тихо,
Як у раї, – а дивишся:
Ворушиться лихо.
Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе,
Нема раю на всій землі,
То нема й на небі.

(4 жовтня 1845, Миргород).

– То ти, Тарасе, гадаєш, що безлад у моему житті, усі сумніви тільки через відсутність у серці приятні та любові? – після короткої мовчанки спитав Павло, опершись ліктями на стіл. – Щось я трохи не второпаю...

– Тоді слухай ще один вірш, – Тарас підняв перед очима поближче до свічок інший аркуш.

Не женися на багатій,
Бо вижене з хати,
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.
Оженись на вольній волі,
На козацькій долі,
Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола.

Та ніхто не докучає
І не розважає –
Чого болить і де болить,
Ніхто не питає.
Удвох, кажуть, і плакати
Мов легше неначе;
Не потурай: легше плакати,
Як ніхто не бачить.

(4 жовтня 1945, Миргород).

Шершевицький потер лоба, почухав потилицю, певно, обмірковуючи сказане, а тоді оперся на стіл ліктями і виривчився на Тараса.

– То ти мені радиш козакувати й далі, одружуватися на вольній волі?

– Принаймні допоки не зрозумієш, яка з твоїх обраниць припаде до душі, друже. Серце вість подасть, – ховаючи записи у внутрішню нагрудну кишеню, відказав Тарас.

– А як не припаде? Не подасть вісточку? – допитувався Павло.

– Тоді житимеш без пари.

– Як ти, Тарасе? – спитав Павло.

– Знаєш, як тільки якась увійде в мою душу, так неодмінно оженюсь, – Тарас зиркнув на бічні двері і знову стрівся з палким поглядом Маланки.

– І не подивишся: багата чи бідна?

– Знаєш, Павле, мудрі люди так кажуть: краще на вбогій женитися, ніж вік за багатою волочитися – такій ніколи не догодиш.

– Ні, Тарасе, у нас так не положено. Багатий з бідною гуляє, а на заможній одружується. Якщо я женюся на бідній, друзі в окрузі мене не зрозуміють...

– Отакички красуні й покритками стають, – зітхнув Тарас. – Сподіваюсь, ти не такий?

– Звісно, ні, – запевнив Павло.

А троє парубків хмикнули і змовницьки переглянулися. Тарас те помітив і мовив, перефразовуючи рядки зі своєї «Катерини»:

– Кохайтеся, чорнобриві, та не з паничами... Бо паничі – чужі люде, роблять лихо з вами. Панич любить жартуючи, жартуючи кине...

– Тарасе, ну ти не можеш не вщипнути, – з досадою сказав Павло.

– Тоді одружуйся на своїй багачці, а бідну дівчину не чіпай, не занапащуй її долю. Ти ж наче українець, а не малорос, як отой Владімір Ігнатовіч, – з притиском сказав Тарас. І знову зустрівся з ясним поглядом Маланки у бічних дверях.

– Тож от що, братове, – Шершевицький звернувся до молодиків, – пропоную вихилити чару коньяку за нашого мудрого гостя – за Тараса Григоровича. Уміє він розвіяти сумніви... Пошлю сватів до заможної Уляни... Бо люблю поспати... Сподіваюсь, вона мене не вижене з хати... Тим більше, що житиме у моїх хорамах...

Молодики йому зааплодували, прихвалюючи:

– Ти, Павле, метикуватий. Своє не упустиш.

Панки дружно встали, за ними й Тарас, цокнулися чарами та й вихилили напій до дна, щоб, як вони казали, була думка одна. Після того Тарас витер вуста рушничком, впав у крісло і, доки молодики про щось перемовлялися, стиха затягнув народну пісню, прикривши повіки:

Тече річка невеличка
З вишневого саду.
Кличе козак дівчиноньку
Собі на пораду.
Гей– гей, гей– гей, гей– гей, гей– гей!
Кличе козак дівчиноньку
Собі на пораду.

«Порадь мене, дівчинонько,
Як рідная мати,
А чи мені женитися,
А чи тебе ждати?..»

«Ой я тебе, козаченьку,
І раджу й не раджу:
Я з тобою вечір стою,
На іншого важу...»

«...Бодай же ти, козаченьку,
Тоді оженився,

Як у лісі при дорозі
Сухий дуб розвився»...

Голос у Тараса був дзвінкий, з ледь чутними хрипами – і це додавало задушевності пісні. Шершевицький і панки уважно слухали. Правда, Павло раз– по– раз прикушував верхню губу. А Шевченко все в тій же позі натхненно виводив:

Ой у лісі при дорозі
Сухий дуб розвився...
Козак старий, літа пройшли,
А ще не женився.
Гей– гей, гей– гей, гей– гей, гей– гей!
Козак старий, літа пройшли,
А ще не женився.

– Тарасе, ти про кого оце співав: про мене чи про себе? – раптом спитав Павло.

– А ти хіба не зрозумів? Про нас обох. Засиділися ми в парубках, друже, – розплющив очі Тарас і зразу ж кинув погляд на бічні прочинені двері. Там стояла Маланка, і у тьмяному світлі свічок блискали сльозини на її щоках. Тарас, не звертаючи ні на кого уваги, піднявся і, розставляючи руки, подався до бічних дверей, пригорнув Маланку за плечі, вивів посеред зали, підніс її руки до своїх губ і поцілував.

– Тарасе Григоровичу, не треба. Не зручно. Соромно. Я ж служниця... – а сама тремтіла, щоками градом котилися сльози. Схоже, таке вперше у її житті.

– Треба, моя голубонько! Треба! Твої руки пахнуть любистком, медом і молоком! Хлопці, якби ви знали, які пахнуть оці руки! – Шевченко шепотів і цілував, цілував і шепотів. Аж доки Маланка їх не опустила. Вона, розчулена, різко крутнулася і, витираючи очі вишитим фартушком, зникла в прорізі дверей. Тарас провів її довгим задумливим поглядом.

– Ти не перестаєш мене дивувати, друже, – розчулений Шершевицький підійшов, взяв його за лікоть і повів до крісла. – На таке тільки ти здатний. Наші пани можуть обізвати наймичку якимись негарними словами. А щоб поцілувати її руки за труди та клопоти... Про це завтра увесь Миргород гомонітиме... Не боїшся, що пани у всьому повіті перестануть тебе у гості запрошувати?

– Не боюся. Хоча б тому, що я сам з кріпаків. І знаю ціну рукам простих жінок. На них тримається благополуччя тих же панів, – твердо сказав Тарас і пильно глянув у вічі Павла. – А якщо тебе мій вчинок сконфузив, то... то можу й піти.

– Що ти! Що ти, дорогий мій Тарасе! Навпаки, ти подав нам приклад... Приклад поваги до простих людей. І за це слід підняти чари! – налив коньяк Тарасу і собі, молодики також хлюпнули у свої чари. – За тебе, друже!

Після того було ще багато тостів, балачок про долю України та її народу. Тарас ще заспівав «Ой не шуми, луже» та «Ой зійди, зійди, ти зіронько вечірняя»... Розходилися десь опівночі. У хмелю веселі та щедрі на розмови та обійми. Уже на ґанку Шершевицький гукнув кучера. Але Тарас запротестував:

– Не сяду я в твою карету, друже! Не сяду, хоч убий!

– Та як же це, Тарасе? Та що про мене городяни подумують? – намагався переконати Павло.

– Не бажаю, щоб миргородці мене за пана мали, – стояв на своєму Шевченко.

– Так темно ж! Ніякий злидень не побачить! – умовляв Павло.

– Ні – і все! – упирався Тарас.

– Тоді я приставлю до тебе провозатого, – пішов на поступки Павло.

Саме тут вийшла на ґанок Маланка. Схоже, вона чула ту перепалку і запропонувала:

– Пане, дозвольте мені довести нашого гостя до його оселі.

Здивований Шершевицький, зрозумівши, що Маланка пропонує вихід із такої складної ситуації, спитав Тараса:

– Друже, а проти такого супроводу ти не заперечуватимеш?

Тарас, похитуючись, підтягнув живіт, виструнчився і миттю погодився:

– Такий провозатий мені до душі. Ходімо, Маланю, – і взяв її під руку, удвох вони спустилися сходами. На прощання, навіть, не обертаючись, Тарас гукнув: – На добраніч, друзі!

Шершевицький постояв, допоки Тарас і Маланка не зникли в темряві, і, звертаючись до молодиків, розчаровано мовив:

– Тарас, позбувшись кріпацтва, так і не став на один щабель з нами. І не стане. Горбатого могила виправить. Він живе життям свого народу. Тому й бунтує, і захищає його, і руки йому цілує. Якщо його не приручити до нас, то він з часом кликатиме до бунту, до повстання, до гайдамаччини, – і кинув кучеру, що саме з темені підкотив на кареті до ґанку: – Завтра поступаєш у розпорядження Тараса. Куди він скаже, туди й поїдеш.

– На кареті? – спитав кучер.

– Що ти, дурню?! В карету він не сяде. Видно, не доріс. Візьмеш звичайну парокінку, сіна товстенько накидаєш, килимком застелиш. Він такі «карети» полюбляє. Тож хай і насолоджується.

– Як скажете, пане, – відповів кучер.

– А зараз розвезеш по домівках оцих парубків! Вони каретою не погребують. На добраніч, друзі. Ви мені дуже допомогли у виборі нареченої, – і почав обійматися на прощання.

– Та ми що, Шевченко у тебе був за свата, – захихотів Тихін.

– Він такий сват, як з мене мірошник, – засміявся й Павло. – Мені його поради ні до чого. У мене своя голова на плечах. Як захочу, так і зроблю. Вольному – воля. Просто варто якомога частіше запрошувати Шевченка у наші панські компанії – тоді він менше гудитиме нас та нашу владу. Ясно?

Молодики швидко повскакували в карету, і вона під «Но– о!» та цьвохкання батога над крупами коней розтанула в темряві.

8

Тарас, підтримуваний за лікоть Маланкою, мовчки брів темною вулицею. Хміль давався взнаки. А коли спинилися біля воріт заїжджого двору, він притягнув її до себе, хотів поцілувати, та вона запрочалася:

– Тарасе, не треба. А то люди побачать...

– Голубко, хто угледить у таку темінь? Навкруги – хоч очі виколи, – і знову потягнувся вустами до молодиці.

– Тарасе, милий, заспокойся, – просила Маланка, проте не відштовхувала.

– А щоб ти не боялася людей, ходімо до моєї кімнати, – і почав за руки вести Маланку до хвіртки.

Раптом вона стала, мов укопана.

– Тарасе, невже ти хочеш, щоб завтра увесь Миргород язиками плескав та пальцями на мене показував? Скажуть, он любка Шевченкова пішла. Мені такого сорому не потрібно. І тобі теж. Іди відпочивай.

– А ти?

– І я піду. Сама доберуся. До моєї хати з півверсти.

– Е, ні! Це не в моїх правилах залишати жінку одну серед ночі. Я тебе проведу! І не заперечуй! – міцно ухопив її під руку, і вони, стиха перемовляючись, поковилияли вузьенькою вулицею.

Маланка вдячно поклала свою вільну гарячу руку на його пальці, інколи погладжуючи. Біля свого двору, чомусь хвилюючись, запропонувала:

– А давай я тебе кваском почастую. Там такий – за вуха не відтягнеш.

Тарас, після того, як вона дала йому откоша біля заїжджого двору, не чекав на запрошення. Тільки стиха підколов:

– А як люди... помітять...

– Тарасе, не бійся, не побачать. Поглянь, яка темрява. І ніде ні душі. В таку пору миргородці сплять, а не у вікна виглядають, – і за руку повела його, слухняного, у двір.

У світлиці викресала вогню, запалила каганець, що, хитаючись, блимав на столі.

– Зачекай хвилинку, зараз квасок з погрібця дістану, – і вийшла в сіни.

Тарас сів на лаву під вікном і відчув, як повіки стуляються. Невдовзі, захмелілий, так і заснув, сидячи, схиливши голову на груди. Маланка, витираючи рушничком спітнілий глек, хотіла щось сказати, та, почувши розмірене дихання сонного Тараса, сіла навпроти на табуретку і подумала: «Теж мені кавалер. Жінка його в хату привела, а він спить... Ой, Тарасе, Тарасе, таки тобі доведеться оженитися на вольній волі – так ти нібито читав... Що ж мені з тобою робити? Запав ти мені в душу»...

Маланка тихцем, аби не розбудити Тараса, розібрала та постелила постіль. А тоді торкнулася рукою його плеча. Той

сіпнувся, спочатку не міг второпати, де він. Почув ніжний Маланчин голос:

– Тарасе, годі спати сидючи на лаві. Роздягайся і лягай на ліжко.

– Та ні, я піду.

– Тоді я буду змушена тебе проводити. Та так і бродитимемо до ранку. Ти так хочеш?

Тарас для годиться ще щось буркнув на кшталт того, що незручно. А тоді спитав:

– А ти ж, Маланю, де спочиватимеш?

– Не тривожся, і для мене місце знайдеться. Ти роздягайся. А я тим часом вийду.

Тарас постягував з себе фрак, сорочку, чоботи та штани і в одній білизні шаснув під ковдру. Хотів було дочекатися Маланку, щоб побажати їй спокійної ночі, та сон знову склепив повіки... Він навіть не почув, як Маланка в нічній сорочці підсунулася під ковдру з іншого боку ліжка. Хотіла прошепотіти: «Тарасе, рідний мій, отут моє місце, біля тебе». Посунулася до нього ближче – а він ні ворухнеться. Поклала на його оголені груди долоню, ногами торкнулася його ніг – та хоча б муркнув. Відчувала, як тіло наливається невтримною жагою. Вона ледь стримувала – їй хотілося цілувати, милувати цього чоловіка. Вона вже ні про що думала, їй бажалося утонути в його пестощах... Їй малювалися солодкі картини ніжності... Вона навіть подумала, що могла б стати надійною, вірною супутницею Тараса... Та так і лежала, не наважуючись його розбудити.

Аж раптом він здригнувся і загукав у сні:

– Тодосю, щастя моє, радість моя, кохання моє! Як я за тобою знудився! О Тодосю! – він повернувся до Маланки і почав її обіймати, пестити груди поверх нічної сорочки.

Маланка так і завмерла. Їй приємні були його ніжні доторки. Вона хотіла промовчати, і хай би він робив з нею що завгодно. Бо це ж він, милий, на якого вона чекала стільки років. Вона долонею спинила руки Тараса на своїх грудях і якось винувато мовила:

– Милий мій, я – не Тодосю, я – Маланка. Але я б хотіла бути твоєю Тодосею...

При цих словах Тарас прокинувся, розплющив очі. І хоч в кімнаті було темно, Маланка помітила, як в його округлених очах спалнув жах...

– Вибач, мені такий сон приснився, – і він відкинувся на подушку.

І тут Тарас на своє виправдання розповів усе про женихання до кирилівської землячки, попівни Феодосії Кошиць... Все начистоту. Розказував, наче сповідався. А потім став вибачатися перед Маланкою за те, що опинився в її постелі. Під кінець Маланка, вже зовсім спокійна, спитала:

– А скажи мені, Тарасе, тільки відверто: я могла б тобі замінити Тодосю? Я була б тобі хорошою дружиною. Повір. Ти мені люб.

Запала напружена тиша. Тарасу не хотілося ображати цю щирю молодичу. Вона справді варта справжнього щастя. Він би хотів мати такого відданого друга. Але дружиною... Скільки він з нею спілкується, а серце так і не йокнуло. Ну, жив би він з нею, їв, пив, лягав у ліжку... А думав про Тодосю... І себе б мучив, і Маланку...

– Маланочко, ти справді чарівна жінка. Я хотів би, щоб ти була щасливою. Одначе інша зайняла моє серце. Розумієш? – Тарас говорив повільно, підшукуючи правильні слова, і долонею погладжував пишне Маланчине волосся на подушці.

– Тарасе, я б тебе так леліяла та дбала про тебе, що ти б забув не тільки Тодосю, а й усіх жінок на землі, – Маланка теж на мить замовкала після кожного вимовленого слова. Вона різко повернулася до Тараса, міцно обійняла, притиснулася усім тілом і зашепотіла: – Я твоя доля.

– Маланю, отямся.

Та Маланка не випускала його зі своїх обіймів. Невситима жага знову оволоділа нею. Вона цілувала його груди, шию, потягнулася до Тарасових губ... І тут він майже вигукнув:

– Годі, я тобі кажу! Чуєш?

– Не чую, мій любий... – і продовжувала вицілювати.

Тарас різко відсторонився і сів на ліжкові. Маланка, згорнувшись калачем на постелі, затулила долонями очі і захлипала. З кожною миттю все голосніше та голосніше, а тоді й заридала.

Тарас схилився над нею і намагався заспокоїти, називаючи то горлицею, то лебідкою, то ластівочкою. Врешті Маланка стихла, лягла горілиць, уставилась у стелю. А потім ледь чутно мовила:

– Знаєш, Тарасе, невесело в світі жити, як нема кого любити.

– Ти ще знайдеш собі достойну пару, Маланю, – втішав Тарас.

– А ти? – спитала.

– Не знаю, голубко.

– А я знаю. Ти вирвався з неволі. І тепер боїшся потрапити в залежність навіть від жінки.

– Можливо.

– Як ти радив Шершевицькому – оженись на вольній волі. Мені здається, то ти радив собі. Напевно, ти на ній і женишся – на своїй вольній волі, – важко зітхнула. – Пробач мені мої вигівки. І от що хочу тобі сказати: як наситишся своєю волею, приїжджай до мене. Я тебе і обігрію, і приласкаю.

– Якщо до того часу не вийдеш заміж, – хотів пожартувати Тарас.

– Все може бути. Але у будь-якому випадку привітаю...

Після цих слів Маланка встала з ліжка й почала зодягатися. Тарас теж. Крізь шибку вже пробивалося тьмяне ранкове світло.

– Тарасе, і все ж спробуй мого кваску. В іншому місці такого не скуштуєш, – наповнила до верху дерев'яні кухлі на столі. Сіла навпроти, поставила перед ним кухоль і, смакуючи зі свого, сказала: – Але знай, мій любий Тарасе, оженившись на волі, ти наразиш себе на небезпеку. Воля може довести й до неволі. Ти не дуже довіряйся нашим панам: вони при зустрічах як лисиці, а за очі – як вовки. Зізнаються у дружбі, а в пазусі каміння ховають. Остерігайся їх. Я хотіла б тебе бачити на волі щасливим.

– Яка ж ти щиросерда та турботлива, – сказав Тарас на прощання.

– Як і більшість українок.

Уже біля дверей Тарас пригорнув її, поцілував в обидві щоки.

– Дякую, голубонько.

Маланка відчинила вхідні двері й перехрестила Тараса, додавши:

– Хай Господь буде до тебе милосердний.

9

Того дня Шевченко нікуди не поїхав – не мав ні настрою, ні бажання. Візниця від Шершевицького навідався, Тарас сказав йому, що завтра вранці вони відправляться до Мар'янського в садибу поміщика Олександра Лук'яновича. Коли той вийшов, жадібно вихилив кухоль води і знову впав у постіль. З голови не виходила пригода з Маланкою. Інколи він думав: «Може справді вона його суджена? Чи ти, парубче, сподіваєшся на багату наречену? Так вона тобі не рівня. «Не женися на багатій, бо вижене з хати», – так ти радив Павлові, а мав на увазі себе. Ех, Тарасе, таки тобі вольна воля дорожча і багатства, і жіночої любові»... Так у роздумав він і заснув.

Прокинувся під обід, вийшов у двір. Сподівався побачити Маланку біля печі. Нікого. Піч, як сиротина, уставилася в нього чорним піддувалом. Тільки груша обізвалася шелестом золотавого листа. Побіля льоху на сухій вишні мовчки сиділи все ті ж три ворони, а на конькові очеретяного даху воркували дикі голуби. І якась щемлива самотність заворушилася в грудях. «Не прийшла Маланка. Образилася. Та й правильно зробила. Так тобі й треба, Тарасе», – картав себе. Різко повернувся до хати, накинув на плечі сірчину і подався обідати до корчми.

Наступного ранку на бричці Шершевицького Тарас відправився у Мар'янське, де прогостював майже два тижні, жив в окремому флігельку, харчувався разом з сім'єю поміщика, малював портрети його дітей. А потім повернувся до Миргороду – збирався побувати в навколишніх селах у пошуках цікавих етюдів для своїх офортів.

І невдовзі відправився до селища Хорол. Візник, який назвався Лавріном, спочатку завзято розповідав про те, що бачив на шляху. Та через деякий час замовкнув, зрозумівши, що його попутчик не налаштований на бесіду. Тарасом оволодівали думи, сумні, безрадісні, нав'язливі. Доки тряслися на бричці, знову згадував своїх жінок, які кохали його і яких любив він... А то раптом згадав, що в Хоролі можна б завітати до Родзянок – їхній маєток на березі річки Хорол. Та роздумав.

Пригадав, як влітку, під час відвідин, старший Віталій Родзянка лаяв та поносив Миколу Гоголя за його твір «Мертві душі»... Та з цим ще можна було якось змиритися. Родзянка взагалі різко висловлювався про усіляких демократів та лібералів... Неприємним було інше. Якось Тарас став свідком езекуції, яку влаштував дворецький Родзянки над кріпаком. Це так вразило Шевченка, що він утік звідти, давши слово більше ні ногою не ступати на те подвір'я...

...Спинилися біля Хорольської фортеці, точніше біля її залишків на голому пагорбі між річкою Хорол та струмком Лагодинка. Швидко накидав кілька ескізів з різних позицій. На березі річки умився, сів на горбик під вербою і задивився на те майже зруйноване укріплення. І думки та уява понесли його в далекі часи... Він пригадав те, що йому вдалося дізнатися із літописних джерел про цей край, багатостраждальний, як доля всього українського народу. А ця фортеця – як частина того літопису, сплюндрована, забута, обросла навколо бур'янами та лозняком. Втім, було ж колись...

Тут, у цьому благодатному місці, здавна розкинулося чимале поселення... Гай– гай, колись на цих землях трударі Великої Скитії, пращури нинішніх українців, вирощували хліб, розводили живність. Можливо, саме на цьому узвишші стояли їхні капища, де вони славили Дажбога, Перуна та інших своїх богів. Десь на цих похилих схилах та навколишніх ланах і в гаях хлопці та дівчата славили Ярила, Купайла, Велеса, святкували Різдво Сонця, Великдень, Трійцю... Усе те відійшло, а точніше – пропало. Натомість у цей край юдо– християни принесли свою віру, заборонили поганські, як вони казали, свята і нав'язали свої, сумні та невеселі. Проповідували та навчали рабів: ударили по одній щощі, підстав другу... А пізніше ще й половці зачастили сюди за здобиччю... А після них татари та монголи навалилися, руйнуючи, обкладали непосильною даниною... Після Люблінської угоди в 1569 року ці землі прихопили польські князі Вишневецькі, перетворивши українців на тяглову силу...

Не мала ця щедра, чарівна земля та її люди спокою. У 1615 році москалі, мов орда, напали на Хорол, спалили його, сплюндрували. До речі, перед тим така сама доля спіткала й Миргород... Та люди, переживши ті навали та злигодні, не покидали рідний край, відроджували його, відбудували й

фортецю... А коли почалася визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, місцеві козаки сформували свою сотню і у складі Миргородського полку відправилися на битву супроти польських військ... Славно воювали, а чого добилися?.. Краще жити не стало. Богдан нічого ганебнішого не міг придумати, як піти на поклон до московського царя і привів на землі прадавньої Русі безжалюну і підступну орду... Старшина почала жити за її законами і визискувати податями та повинностями власний народ не згірш, аніж до цього ляхи та жиди. Після Богдана гетьмани стали безправними намісниками, догоджали царю за звання та наділи... А розплачувалися з московським завойовником сотнями тисяч життів українців... То за що нам любити Богдана? За що? За те, що замість одним гнобителів віддав на поталу іншим?..

Тарас перевернув один із ескізів на чистий зворотний бік і швидко записав:

За що ми любимо Богдана?

За те, що москалі його забули,

У дурні німчики обули

Великомудрого гетьмана...

Тарас хотів щось іще написати, та пригадав, що вже сказав про Богдана у недавній поемі «Великий льох», в якій сповідується друга пташка – душа:

Дивлюсь – гетьман із старшиною.

Я води набрала

Та вповні шлях і перейшла.

А того й не знала,

Що він їхав в Переяслав

Москві присягати!..

Що далі? «Далі стало ще гірше», – подумав Тарас. У 1709 році пани та старшина Хоролу, як і всього Миргородського полку, піддалися на посули та обіцянки московського царя і у вирішальній битві під Полтавою стали на бік Петра I, кинули свою сотню проти шведського війська Карла XII та полків Івана Мазепи, проти таких же небораків – українців... І власноруч віддали Україну несамовитому московському владиці на віки...

А все почалося з Богдана... Тарас, сидячи на березі Хоролу, від тих болісних дум заплющив очі, а уста самі зашепотіли:

...Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою долю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колиці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті...
...А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати.

(«Розрита могила», 9 жовтня 1943, Березань)

Ті пекельні думи, мов потоки, наповнювали їдучим протестом та ненавистю його ество. Від того боліло серце. Тарас картав себе за те, що з отими «перевертнями» він сів за один стіл, пив з ними горілку та читав їм свої твори... Який сенс доводити їм банальні істини – що варто любити свою країну, поважати свій народ! Їх влаштовує власне сите життя, а простий люд – то їхня робоча худоба. Отакі вони патріоти! Продалися московському цареві, лакействують перед ним та догоджають... А воля України для них – пустопорожні звуки...

Скільки іще Тарас отак розпікав би себе, та вивів його з такого стану схвильований голос візника Лавріна:

– Тарасе Григоровичу, на дощ заходить! Там така темна хмара з північного сходу насувається! Треба втікати. Бо, чого доброго, десь застрянемо серед степу!

Тарас зиркнув з– під пожовклих вербових віт на північ, ще й подумав: «Суне, як орда». Гукнув Лавріну:

– Іду! – швидко зібрав та вклав у сумку аркуші, олівці, за хвилину вже був на бричці.

Хоч Лаврін і підганяв коней, трясучи віжками, та злива з градом таки їх захопила за пару верств від Миргороду. Обидва вони добряче промокли. Не допомогли ні попони, ні килимки. Тарас, промоклий, як кажуть, до кісток, трясучись від холоду, прикривав собою від води сумку з ескізами. Біля двору Коробки зіскочив з брички і бігцем до хати. Його колотило. Микита Коробка, побачивши його, заохав та запричитав. Через пару хвилин уніс до кімнати великий паруючий кухоль з гарячою водою та кожух.

– Ой лишенько! Тарасе Григоровичу, знімай з себе всю оту мокроту. Накинь ковдру та оцей кожух. Ось випий кип'яточку, будь ласка, він добре зігріває. А я тобі ще й коритце принесу – пропариш ноги.

Тарас тільки встигав дякувати хрипким голосом. І коли вже його задубілі ноги були в кориті, Микита приніс в одній руці дві керамічні чари та синю пляшку, у другій – таріль з квашеною капустою. Швидко набулькав у них спотикача і прорік:

– Зігрій душу, Тарасе Григоровичу. І я тобі компанію складу. Хай ніяка чортівня до нас не чіпляється! Будь здоровий, поете!

Тараса не треба було умовляти. Він розумів, що простуда може поламати усі його наміри щодо підготовки альбому офортів. Після випитого його лице почервоніло, на чолі виступили краплини поту. Микита змусив його лягти у постіль, укритися з головою, а зверху накинув ще й кожуха.

Та це не вберегло Тараса від лихоманки. Уже вночі його кидало в жар, колотило все тіло. Микита засвіт знову навідався з кухлем трав'яного настою.

– Випий, Тарасе Григоровичу. Це має допомогти.

Тарас слухняно робив усе, що радив добродушний господар. Однак на всяк випадок спитав:

– А в Миргороді є аптека та лікар?

– І близько немає. Багачі за потреби в губернію пруться, а прості люди, тим більше кріпаки, лікуються, хто як може, або до знахарів ідуть, – відповів Микита.

– Зрозуміло. Нашим правителям начхати на простолюдинів, – відсьорбуючи напій, прохрипів Тарас.

– Та ти, Тарасе Григоровичу, зараз більше про себе дбай, а не про кріпаків. Он груди від кашлю ходуном ходять, – порадив Микита.

– Не можу інакше, друже. Це ж якими байдужими треба бути, щоб на поталу залишати людей. Усі вони однакові – оті галагани, скоропадські, лукашевичі, тарновські. Словом – кріпосники! Цим все сказано, – із грудей Шевченка разом з кашлем виривався гнів.

– Заспокойся, добродію, – умовляв Микита. – Слухай, а може Маланці сказати про твій недуг? Мені здається, вона примчить, як почує...

– Ні! – рішуче заявив Тарас. – Не варто її турбувати. Ще день, два – і я буду героєм.

– А з Маланкою ти б швидше став на ноги, – Микита пильно спостерігав за реакцією гостя. – Вона до тебе, як мені здалося, не байдужа.

– Я дуже прошу нічого їй не казати, – прокашлявшись, попросив Тарас. – Вона гарна і порядна молодиця. А я що – приїхав, поїхав, завіявся... Нащо їй душу колошматити... Так що зваж на це.

– Твоя воля, – неохоче муркнув Микита, хоч видно було, що не погоджувався з поетом.

Замість епілога

Справді, через два дні кашель ущух, Тарас завдяки клопотам Коробки відчув себе краще, попросив підшукати якомсь візника, звісно, за плату. Розумів, що все– таки треба шукати лікаря. І наступного дня, подякувавши Микиті, рушив із Миргороду. Попросив візника відвезти його у село Зелена Рудка, до садиби поміщика Віктора Закревського. Був упевнений, що в того є знайомий лікар. Заодно хотілося дізнатися, як там поживає його чарівна Ганна, дружина брата Платона Закревського. Їх багато що зв'яже...

Тарас поважав цього добродушного веселого чоловіка. У порівнянні з іншими поміщиками Віктор людяно ставився до кріпаків, мав навіть цивільний шлюб з простою селянкою. Подобалися йому і довгі бесіди у колі молодих завсідників «Товариства мочемордія», яке й очолював Віктор. На тих

зібрання вони ділилися своїми думками щодо царської політики в Україні, навіть виголошували вільнодумні тости на кшталт: «Да здравствует французская республика!», «Да здравствует украинская республика!» І, звісно, добряче «мочили морди»...

– Тарасе, та ми тебе за день поставимо на міцні ноги! – пообіцяв Віктор, витягнув із шафи перцеву настойку. – Хильнеш – і застуду як рукою зніме.

Однак таке частування мало допомагало – горло деренчало, в грудях бухало. І Тарас вирішив податися в Лубни. Там його зустрів давній друг, письменник, мовознавець, історик, етнограф Олександр Афанасьєв-Чужбинський і зразу ж повіз Тараса у свої Ісківці. Подовгу смакували чаї із різноманітних трав і вели задушевні бесіди. Вони були однодумці, мріяли про звільнення українців від чужоземних зайд та про відродження української культури, мови. А зблизилися вони ще влітку, коли Олександр супроводжував його у поїздках по селах Лівобережжя, де Шевченко робив замальовки до свого альбому. І хоч голос у Тараса був ще простуджений, вечорами вони частенько заводили пісню про козака Морозенка, який разом з побратимами боронив Україну від набігів ординців і, потрапивши у полон, не зрадив Вітчизну:

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче.
За тобою, Морозенку,
Україна плаче.

– Отак і відбувається в житті: одні захищають Україну, а інші її розграбовують, визискують людей, називаючи себе патріотами, – журився Тарас і, насупивши брови, гнівно задекламував уривок із поеми «Сон»:

А той, щедрий та розкошний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!..

– І який же вихід? – питав Олександр.

– Треба піднімати народ проти поневолювачів! Проти поміщиків, проти царя... Необхідно позбавити український люд від панського та жидівського ярма.

Тарас уже давно зрозумів, а при зустрічах з українцями все більше переконувався: мало осуджувати та критикувати грабіжників, пора бунтувати, а то й братися за вила та сокиру... Зловив себе на думці, що й у своїх творах теж ще мало кличе народ на боротьбу за волю, за краще життя. В основному лише показує усю гнилість нинішнього ладу, зажерливість панства, часом різко глузує з нього. Але цього замало! Потрібен заклик до боротьби. Треба комусь очолити ту борню. Людям важливо побачити шлях до волі та рівності. Саме такими відозвами мають наповнюватися його твори...

...Із Ісківців Шевченко подався до Переяслава до свого друга-лікаря Андрія Козачковського. Той допоможе, позбавить нарешті від недуги. І не помилився. Завдяки старанням Андрія з кожним днем все більше відчував, як сили повертаються до нього, а з ними й бажання писати, викладати на папір свої думи...

На Переяславщині Тарас пробув майже два місяці.

У Козачковського він за звичкою просипався рано, тихцем, аби нікого не потурбувати, десь усамітнювався і писав... То був найплідніший період його творчості. Тут він закінчив поеми «Наймичка» (13 листопада), «Кавказ» (18 листопада). І саме той день – 18 листопада – став справді знаменним для Тараса: загальні збори Академії мистецтв затвердили його у званні некласного художника. Атестат він отримав у Києві 10 грудня. То було офіційне визнання його обдарування. Проте Тарас розумів, що висловити свої мрії лише з допомогою пензля та олівця навряд чи зможе. Тим більше, що хвороба поки що не дозволяла у повній мірі проявити себе як художника.

А коли в будинкові Козачковського почався ремонт, Шевченко тимчасово перебрався на хутір В'юнищі до збіднілого поміщика Степана Самойлова, колишнього декабриста, людини напрочуд чуйної і товариської. З ним Тарас познайомився ще в серпні, коли малював сепію «У В'юнищі».

Не дивлячись на недуг, Шевченко з самого ранку йшов до вітальні і там увіряв свої думи паперові... Тут він створив поему «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в

Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» (14 грудня), «Холодний Яр» (17 грудня), «Давидові псалми» (19 грудня), «Маленькій Мар'яні» (20 грудня), «Минають дні, минають ночі» (21 грудня), «Три літа» (22 грудня). Інколи, перепохворів наснагою, забував лікуватися – тож хвороба знову дала про себе знати.

І Шевченко перебирається до Козачковського у Переяслав. Недуга так його дістала, що він інколи подумки починав прощатися зі світом. І 25 грудня написав:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого бога
Молитися... а до того
Я не знаю бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Пізніше цей твір назвали «Заповіт». У цьому короткому вірші Тарас Шевченко у спресованому вигляді представив усі свої сокровенні думи – ті, які приходили до нього і мучили протягом життя...

А видужав він до середини січня 1846 року. Тоді ж і залишив гостинний дім Андрія Козачковського. І хоч був ще блідий та схудлий, та разом зі своїм другом Олександром

Афанасєвим-Чужбинським відправився до Ніжина на Чернігівщину, де їх шанобливо зустріли, поселили в готель «Не минай». Тарас ізнову поринув у роботу: мандри, малюнки, зустрічі, пошуки дороги до волі свого народу...

Та поміж тим деколи згадував своїх шанувальниць і особливо безталанну кирилівську красуню Тодосю. Як би там не було, а вона спонукала його до написання багатьох творів. Саме осінь 1845 року стала воістину найпродуктивнішою у його творчості. Інколи йому ввижалася та чарівна красуня з білим личком та сором'язливим небесним поглядом і ніби промовляла: «Пиши, малюй, милий, доведи, що не ти, колишній кріпак, а вони, ситі та зажерливі, тобі не рівня. Бо бідні помислами і душею»... Були ще свіжими в пам'яті і його миргородські пригоди, турботлива Маланка... Інколи задавав собі запитання: чому так складається його доля? І сам собі відповідав рядками свого ж миргородського вірша: мовляв, оженився ти, Тарасе, не на кому – небудь, а «на вольній волі, на козацькій долі». І скільки він отак іще козакуватиме – один Всевишній знає.

І щоднини, щохвилини Шевченко шукав шлях, який мав би привести до волі весь український народ, всю Україну.

Навесні 1846 року, перебуваючи в Києві, він познайомився з доктором російської історії, членом – кореспондентом Петербурзької академії наук, письменником, етнографом Миколою Костомаровим. Той і зізнався, що в столиці за його ініціативою з грудня минулого року підпільно діє «Слов'янське товариство св. Кирила та Мефодія» – така офіційна назва, а в ужитку – Кирило-Мефодіївське братство. Знаком членства у братстві був перстень з написом «Кирило і Мефодій». Печатка товариства теж оригінальна: на ній напис – Пізнайте правду, і правда зробить вас вільними». Костомаров розказав, яку мету ставлять братчики – так вони себе йменували. Головна ідея – об'єднання слов'янських народів супроти поневолювачів різних мастей. На той час уже були підготовлені відозви «Брати українці» та «Братья великороссияне и поляки». В останній прокламації говорилося: «Браття великороси і поляки! Промовляє до вас Україна, убога сестра ваша, яку ви розіп'яли і розшарпали, але яка не пам'ятає зла і разом з вами вболіває над вашим нещасним становищем і готова проливати кров своїх дітей за вашу свободу»... Шевченко

особливо уподобав «Книгу биття українського народу», що складалася із рукописів українською, російською та польською мовами.

Тараса неабияк зацікавила програма братства. Хоч він не був його членом, але періодично по змозі відвідував його зібрання і навіть вносив свої пропозиції. Зокрема, він, говорячи про братання слов'ян, разом з Пантелеймоном Кулішем відстоював національну ідею в традиціях цивілізованої Європи (те, про що й донині ведуться суперечки і заради чого змагався Майдан у Києві – авт.). При цьому він наголошував на необхідності об'єднання саме української нації в сім'ї братніх народів – це, на його думку, сприятиме визволенню України від іноземного гніту та внутрішніх поневолювачів. Про це він і раніше, до знайомства з братством, мріяв.

Так, у своїй поемі «Єретик», а точніше у передмові-посвяті видатному чеському та словацькому письменнику, мовознавцю, історичу Павлу Йозефу Шафаріку 22 листопада 1845 року в Переяславі писав:

Слава тобі, Шафаріку,
Вовіки і віки!
Що звів єси в одно море
Слав'янській ріки!

Та Кирило-Мефодіївському братству не вдалося розгорнути свою діяльність. За доносом одного із членів, студента Петрова, який втерся у довір'я братчиків, воно було розгромлено, його члени арештовані. Під цю молотилку потрапив і Шевченко – 5 квітня 1847 року на Дніпровській переправі побіля Києва його арештували. Жандармське начальство дивувалося, чому Тарас під час арешту був у фракці та ще й поголений.

– Та, батче, – пояснював він, – я поспішав до Костомарова на вінчання. Він запросив мене боярином, так я ото заки у Броварах переправляли коні, поголився і причепурився, щоб з воза прямо до молодого...

А потрапив з воза до карцера. Невдовзі з Києва його з усіма паперами та малюнками відправили до Санкт-Петербурга та запроторили у Петропавлівську фортецю. У третьому відділенні жандармерії все допитувалися про учасників братства. Шевченко нікого не виказав. Тоді чиновники почали скрупульозно досліджувати його твори, зокрема й поему «Сон».

І, звісно, не могли оминати гнівну сатиру на адресу царя, його дружини та оточення. Там змальований цар – «високий, сердитий», а біля нього

Цариця-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, сердешне,
Хита головою.
Так оце-то та богиня!..

...А диво-цариця,
Мов та чапля меж птахами,
Скаче, бадьориться...

Далі Тарас зобразив, не шкодуючи гротеску, усю оту прогнилу систему царського самодержавства, тюрму народів, побудовану на корупції, брехні та визиску людей.

За богами – панства, панства
В сребрі та златі,
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!..
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може, вдарять
Або дулю дати благоволять...

Цього, зрозуміло, Шевченку пробачити не могли. Царський антинародний режим побачив у Тарасові найстрашнішого свого ворога. Шеф жандармів граф Орлов доповідав царю: «Шевченко поміж своїх приятелів придбав собі славу знаменитого письменника українського. Тим то вірші його двічі шкідливі і небезпечні». Проте цар побоювся віддати Шевченко під суд – не бажав широкого розголосу. А тому 30 травня його нишком «осудили» царським вироком: «Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати і малювати». Та й відправили солдатом в Окремий Оренбурзький корпус на десять років...

Отак воля завела Тараса у неволю. Перебуваючи під арештом він створив цикл віршів «У казематі». В одному з них писав:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде

Мене в снігу на чужині –
Однаковісінько мені...
...Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох не однаково мені.

(17 – 19 травня 1847, С.-Петербург).

Ніщо не зламали Шевченка ні кріпацтво, ні переслідування, ні заборона писати й малювати, ні чужина. Звісно, він не раз перебирав у пам'яті своє минуле життя, дещо вклав у свої повісті, вірші та поеми. Не випали і епізоди його перебування у Миргороді. І з усього було видно, що він карався, мучився, але не каювся. Бо ж прагнув пізнати правду, яку проповідували братчики і яку він відстоював у своїх творах. І таки пізнав. Вона зробила його душу вільною. А вольному – воля, козацька доля. Таким незламним Тарас і увійшов в історію на віки.

31 січня 2017 (7525) року
Миргород – Сімферополь

Літературно-художнє видання

Віктор Стус

Вольному – воля

Повість-версія

В авторській редакції

Комп'ютерна верстка_____

На обкладинці репродукція картини художника *Мирослава
Добрянського*